

Merhabâ İle Elvedâ Arasında Bir Mâh-ı Gufrân: Prizrenli Hacı Ömer Lutfî'nin Ramazaniyesi

Raşit ÇAVUŞOĞLU | 0000-0002-7236-4896

Doç. Dr. | Yazar | rasitcavusoglu@gmail.com

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi | ROR: 024nx4843

Türk-İslam Edebiyatı | İzmir, Türkiye

Öz

Osmanlı dönemi Balkan coğrafyasının önemli bir kültür merkezi olan Kosova'nın Prizren şehrinde, XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında, zengin bir tasavvufî kültürün bir temsilcisi olarak faaliyet gösteren Prizrenli Hacı Ömer Lutfî, mutasavvîf kişiliğinin yanında şairliği ile de ön plana çıkmıştır. Tasavvufî faaliyetlerini Melamî tarikatı mensubiyeti çerçevesinde sürdüren Hacı Ömer Lutfî, şeyhlik vazifesinin yanında İttihat ve Terakî'ye katılarak dönemin siyasi problemleriyle meşgul olmuştur. Fikir ve düşüncelerini dinî-tasavvufî muhtevalı eserler telif ederek ortaya koyan şairin Türkçe Dîvân'ı yanı sıra bazı eserleri de yayımlanmıştır. Din-Edebiyat ve tasavvuf-elebiyat ilişkileri bağlamında güzel bir örnek olan müellifin Ramazaniyesi, asırlar boyu birikimini devam ettiren dinî-tasavvufî elebiyatın bir ürünü olarak tarihteki yerini almıştır. Dinî literatürün elebiyatımızda yaygın hâle gelmesinde önemli ölçüde etkisi olan Ramazânîyeler, dinî kültürün yanı sıra sosyal hayatın belirleyici öznesi olarak zengin bir manevî birikimi ve Ramazan ayına münhasır terminolojisi ile Türk İslam Edebiyatı'nın öne çıkan türlerinden biri olmuştur. Toplumun manevî hayatını etkilediği kadar sosyo-kültürel birikimi ile başta cami ve mesicidler gelmek üzere, Ramazan, oruç, iftar, imsak, teravih, Kur'an, rahle, mahya, hilâl, temizlik, cömertlik, fitre ve sadaka gibi pek çok kavramın kökleşip yerleşmesinde baş rolü oynamıştır. Hacı Ömer Lutfî'nin, dinî-tasavvufî konulu şiirleri arasında bulunan Ramazaniyesi, farklı nazım şekillerinde on bir manzumeden oluşmaktadır. İki muhammes, üç mesnevi, beş gazel ve bir adet de murabbâ nazım biçiminde manzume yer alır. Ramazan ayının dinî-tasavvufî literatürdeki vasıf ve faziletleri ile manzumesini oluşturan şâir, Kadir gecesi ve yine bu gecede Kur'an'ın nazil olmaya başlamış olmasından hareketle Ramazan ayının fazilet ve vasıflarını bu aya mahsus kavram ve terkiplerle nazmetmiştir. Eserde konu ile ilgili iktibas ve telmihlere de sıkça başvurulmuştur. Çalışmanın giriş bölümünde oruç ibadeti ve Ramazan ayının kültür ve elebiyatımızdaki yerine değinilmiş, işledikleri konuları bakımından dinî, tasavvufî ve edebî olarak üç başlık altında incelenen Ramazaniye ve Ramazan-nâme türü eserlere dair yapılan çalışmalara da kısaca temas edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde; Ramazaniye'deki manzumelerin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulduktan sonra manzumelerin dinî-tasavvufî tahlili yapılmıştır. Manzumelerin konu ve muhtevasına sırasıyla değinildikten sonra şiirde yer alan temel dinî, edebî ve tasavvufî kavramlar, Ramazan elebiyatı ve bu elebiyat içerisinde teşekkül eden tasavvufî kavram ve remizler çerçevesinde tahlil edilmiştir. Böylece, Hacı Ömer Lutfî'nin Ramazan konulu şiirlerindeki kavramlar ile dinî-tasavvufî elebiyatı yerleşik benzer kavramların bağlantısı da kurulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise müellifin Ramazaniyesinin metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk İslam Edebiyatı, Ramazaniye, Hacı Ömer Lutfî, Din, Tasavvuf, Dinî-Tasavvufî şiir

Atıf Bilgisi

Çavuşoğlu, Raşit. "Merhabâ İle Elvedâ Arasında Bir Mâh-ı Gufrân: Prizrenli Hacı Ömer Lutfî'nin Ramazaniyesi". *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (Nisan 2024), 133-166.

<https://doi.org/10.32950/rid.1400551>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 05.12.2023	Kabul Tarihi: 17.03.2024	Yayın Tarihi: 20.04.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraf Körleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyyatdergi@erdoan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

A Mah-i Gufran Between Merhaba and Elveda: Ramazaniye of Haji Omar Lutfi from Prizren

Raşit ÇAVUŞOĞLU | 0000-0002-7236-4896

Assoc. Prof. Dr. | Author | rasitcavusoglu@gmail.com

University of Izmir Katip Çelebi | **ROR**: 024nx4843

Turkish-Islamic Literature | İzmir, Türkiye

Abstract

This study delves into the Ramazaniye poem of Haji Omar Lutfi from Prizren, a notable figure in the Sufi culture of the late 19th and early 20th centuries in Kosovo, in the context of religion and Sufism literature. The Ramazaniye is a significant example of the intricate relationship between religion, literature, and Sufism. It has also played a considerable role in the spread of religious literature in Turkish Islamic Literature. The Ramazaniye consists of eleven verses in different forms, including two muhammes, three masnavi, five ghazals, and one murabba. It is written in a clear and easily understandable language, with the intention of reaching the public. The author emphasizes the virtues and qualities of the month of Ramadan through specific concepts and compositions related to this month, such as the night of Qadr and the revelation of the Qur'an. The poet employs quotations and allusions, frequently used in religious and Sufi literature, to enrich the poetic language and provide a deeper meaning. The author's Ramazaniye is written in a simple and comprehensible language to reach the masses as a literary work that deals with Ramadan fasting, a worship that encompasses social life. The poem is a good example of the relationship between religion and literature, as it encompasses the socio-cultural and spiritual aspects of the society, and it is considered a significant work in the context of religion and Sufism literature. The Ramazaniye is an important genre of Turkish Islamic Literature with a rich spiritual accumulation and terminology exclusive to the month of Ramadan, considered the determining subject of social life as well as religious culture. The poem has played a leading role in rooting and establishing many concepts such as Ramadan, fasting, iftar, imsak, tarawih, Qur'an, rahle, mahya, crescent moon, cleanliness, generosity, fitre, and charity, especially mosques and masjids. The poet, who composed his verse with the qualities and virtues of the month of Ramadan in the religious-sufic literature, wrote about the virtues and qualities of the month of Ramadan with the concepts and compositions specific to this month, based on the night of Qadr and the fact that the Qur'an began to be revealed on this night. The Ramazaniye includes two muhammes, three masnavis, five ghazals, and one murabba in verse form. The study provides a religious and mystical analysis of the verses in the poem, examining the basic religious, literary, and Sufi concepts within the framework of Ramadan literature and the Sufi concepts and remises formed within this literature. The analysis establishes a connection between the concepts in the poem and those in religious and Sufi literature, contributing to the scholarship on Ramadan literature and Sufi concepts. In conclusion, this study contributes to the scholarship on Turkish Islamic Literature and the relationship between religion, literature, and Sufism. It sheds light on the importance of the Ramazaniye in the context of the spiritual and socio-cultural life of the society and establishes its significance in the development of religious and Sufi literature in Turkish culture. The study also provides a comprehensive analysis of the Ramazaniye, examining its form and content characteristics and establishing a connection between the concepts in the poem and those in religious and Sufi literature.

Keywords

Turkish Islamic Literature, Ramazaniye, Religion, Sufism, Religious-Sufi poetry

Citation

Çavuşoğlu, Raşit. "A Mah-i Gufran Between Merhaba and Elveda: Ramazaniye of Haji Omar Lutfi from Prizren". *Rize Theology Journal* 26 (April 2024), 133-166.

<https://doi.org/10.32950/rid.1400551>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 05.12.2023	Date of Acceptance: 17.03.2024	Date of Publication: 20.04.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

ULAKBİM
TRIZIN

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE LIST FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

EBSCO

DOAJ

Giriş

Oruç, kadim toplumlardan günümüze kadar süregelen kendine özgü bir ibadet olarak telakki edilmiştir.¹ Mükellefiyeti bakımından kişiye özgü bir ibadet gibi gözükmekle birlikte ürettiği kültür ve medeniyet anlayışıyla içtimai yönüyle de ele alınan bir ibadet olmuştur. Bu sebeple Ramazan ayı ve oruç ibadeti, kimi müelliflerce, İslamiyet'in diğer dinler nazarındaki faziletinin bir alâmeti olarak görülmektedir.² Orucun kişiye özgü bir ibadet olduğu anlayışı ve ibadetin uygulanış biçimi, kişinin kendi iç âlemine doğru bir yöneliş düşüncesini de beraberinde getirmektedir.³ Sosyo-kültürel yönü kadar itikaf ibadeti bakımından bir inziva ve uzlet yönü de bulunan Ramazan ayı, bütün bu özellikleri barındırmasıyla, insanın dışa dönük zahirî yönünü ihya ve inşa ettiği gibi içe dönük yönünü yani ruhunu da ihya ve islah etmektedir.⁴

Türklerin İslamiyet'i kabulüyle Türk edebiyatı ürünleri şekil ve muhtevaları bakımından genişleyip zenginleşmiştir. İslâmîyet'in kabulünden sonraki asırlarda, inanç ve ibadet esasları başta olmak üzere kişi ve toplumu ilgilendiren ilke ve düsturları esas alan dinî-ahlâkî muhtevalı eserlerin telifinde gözle görülür artış yaşanmıştır. İslâm'ın temel ibadet esaslarından biri olan Ramazan orucu, toplumun bütününe ilgilendirmesi ve beraberinde getirdiği zengin dinî ve toplumsal kültür birikimiyle sadece ilmî eserlere konu olmakla kalmamış, edebiyatın konusu olarak da asırlar boyunca pek çok eserin telif edilmesini sağlamıştır.

Dinî literatürün edebiyatımıza girmesinde büyük bir hisseye sahip olan Ramazâniyeler⁵, dinî kültür ve sosyal hayatın belirleyicisi olarak zengin bir manevi birikimi ve Ramazan ayına mahsus terminolojisi ile Türk İslam Edebiyatı'nın öne çıkan türlerinden biri olmuştur. Bu kavramlar; başta cami ve mescidler olmak üzere, Ramazan, oruç, iftar, imsak, teravîh, Kur'an, rahle, mahya, hilâl, temizlik, cömertlik, fitre ve sadaka şeklinde sıralanabilir.⁶

Konusu Ramazan ayı olan Klasik Türk Edebiyatı manzumelerine Ramazaniye adı verilmiştir.⁷ Tasavvuf ve divan edebiyatı içerisinde gelişip şekillenen Ramazaniyeler, önce kasidelerin nesib bölümlerinde Ramazan'a mahsus kaleme alınan şiirler vasıtasıyla ortaya çıkmıştır.⁸ Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesi ile yüksek rütbeli kişilere sundukları kaside biçimindeki Ramazaniyeler bu türün bir başlangıcı olmakla birlikte tekibibend, gazel, mesnevi, ilâhi, tarih, tuyuğ, rubai ve müfred nazım şekillerinde de bu türün örneklerine rastlanır.⁹ Ramazaniyeler, muhteva yönünden ise dört grup altında incelenmiştir. Bunlar, manzumenin tamamı doğrudan doğruya Ramazan'ı konu edinen; manzumenin teşbib veya nesib bölümünde Ramazan'dan bahseden; herhangi bir nazım türünde yazılıp isim verilmeksizin yer yer Ramazan'dan söz eden ve manzumenin bir bölümünde Ramazan, oruç, Kadir gecesi, iftar, sahur, imsak, bayram ve benzeri Ramazan'a mahsus kavram ve unsurlara yer veren manzumelerdir. Bu türden manzumeler, kasideden müfrede kadar herhangi bir nazım şeklinde kaleme alınmış olabilir.¹⁰

Ramazaniyeler, işledikleri konulara göre dinî, tasavvufî, edebî olmak üzere üçe ayrılır. Âmil Çelebioğlu, bu tasnifi yapmakla birlikte, bazı eserlerin sadece belirli bir gruba dahil olmayıp aynı eserin hem dinî, hem edebî hem de tasavvufî muhtevaya sahip olabileceğini ifade etmiştir.¹¹ Divan şairleri, Ramazan'ı sadece dinî yönüyle ele almamışlardır. Ramazan, sosyal ve kültürel bir

¹ İslâm'ın temel ibadetlerinden biri olan orucun farziyeti, yeri ve önemi için bkz. Bakara Sûresi, 2/183-185; Buhârî, "İmân", 2, 34; Buhârî, Savm, 9; Müslim, "İmân", 1; Müslim, Syâm, 163; Tirmizî, "Cum'a", 80; Ebu'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Müsnedü's-Sâmiyyîn*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984), 2/401.

² Mustafa Nuri, *Ramazan Risalesi* (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1339), 4.

³ Ali Murat Daryal, "Ramazan Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 9/100-101 (ts.), 287.

⁴ Bir manevî arınma vesilesi olarak Ramazan ayının kazandırdıkları için bkz. Bilal Kemikli, *Ramazan Güzellikleri* (İstanbul: Sufi Kitap, 2021).

⁵ Mehmet Emin Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler* (Trakya Üniversitesi, 1995), 15.

⁶ A. Süheyl Ünver, "Ramazan Medeniyeti", *Diyanet İşleri Reisliği 1960 Yılı*, (1960), 21; Abdülkadir Karahan, "Ramazan Edebiyatı ve Ramazaniyeler", *Diyanet Dergisi* 26/2 (1990), 96.

⁷ Mustafa Uzun, "Ramazâniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34/439. Divan edebiyatında Ramazan konulu şiirler ve bunların nazım şekilleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 62-68; Halit Dursunoğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 22 (2003), 12-29.

⁸ Necla Pekolcay, "İslâmî Türk Edebiyatında Ramazan İçin Yazılmış Mısralar", *İslam Medeniyeti* 16 (1968), 22.

⁹ Uzun, "Ramazâniyye", 34/439; Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 62-68; Karahan, "Ramazan Edebiyatı ve Ramazaniyeler", 95-100; Sedit Yüksel, "Eski Edebiyatımızda Ramazan", *Türkoloji Dergisi* VII/1 (1977), 35.

¹⁰ Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 63. Ramazaniye türü hakkında geniş bilgi için bkz. Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2011), 190-205.

¹¹ Âmil Çelebioğlu, "Edebiyatımızda Ramazan", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* (İstanbul: MEB Yayınları, 1998), 691; Hakan Yekbaş, "Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 6 (Yaz 2012), 175.

konu olarak edebi bir tarzda Ramazaniye adı verilen şiirlerle nazmedilmiştir.¹² Orucu nefis terbiyesi ve ruh tasfiyesine imkân sağlayan bir terbiye ve tezkiye unsuru olarak gören mutasavvıflarca Ramazan ayı, sadece yeme ve içmekten kaçınma değil, aynı zamanda nefis terbiyesi ve ruh tasfiyesi için mühim bir zaman dilimi olarak telakki edilmiştir. Cami ve mescidler gibi dergâh ve tekkelerde bu ayın ruhuna uygun olarak Ramazan ilahîleri terennüm edilmiştir. Tasavvuf şiiri içerisinde yer alan Ramazan ilahîleri, hem hece hem de aruzla yazılmış, bu manzumelerin bir kısmı da bestelenmiştir.¹³ Ramazaniyeler genellikle sade bir dille kaleme alınmıştır. Bu tercihte, dinî-tasavvufî esas ve ilkelerin geniş kitlelere ulaştırılması gayesi taşındığı bilinmektedir. Bir tür olarak bu edebiyatın içerisinde yer alan Ramazaniyelerde de Ramazan coşkusunun halk arasında yayılması amaçlandığından geniş halk kitlelerine hitap eden bir dil ve üslûp tercih edilmiştir.¹⁴

Halk edebiyatında daha çok mani şeklinde kaleme alınan ve Ramazan'ın sevinç ve heyecanını yansıtan manzumeler Ramazannâme şeklinde adlandırılmıştır.¹⁵ Mani nazım biçimi yanında az da olsa destan nazım şekli ile yazılan Ramazannâmelere de rastlanır.¹⁶ Tür ve mahiyet bakımından aynı konuları işlemekle birlikte şekil yönünden Ramazaniyeler ile Ramazannâmeler birbirinden ayrı değerlendirilmiştir.¹⁷ Ramazannâmeler, yalnızca edebî ve dil açısından değil dinî, tarihi, coğrafi içtimai yönlerden de kıymetli ve değerli görülmüştür.¹⁸ Minarelerde kandillerin mahyaları aydınlatması, Ramazan'a özgü yemek ve tatlıların yapılması, fakir fukaraya yardım miktarında gözle görülür bir artışın olması, Ramazan ayına dair buna benzer pek çok kültürel faaliyetin icra edilmesi, kısaca beşeri ve dinî hislerin kendini hissettirmesi Ramazan'a mahsus gelişmeler olarak Ramazannâmeler'de işlenen konulardandır.¹⁹

1. Hacı Ömer Lutfi'nin Ramazâniye'sinin Şekil ve Muhteva Özellikleri

1870 yılında Kosova'nın Prizren şehrinde doğan Hacı Ömer Lutfi, medrese ve tekke eğitiminin ardından dinî, sosyal ve tasavvufî faaliyetlerde bulunmuş, dönemin sosyal meseleleri ile ilgilenmiş mutasavvıf bir şâirdir. Yaşadığı dönemde bir yandan Melamî Tekkesi şeyhliği vazifesini yürütmüş, diğer yandan İttihat ve Terakkî'ye katılarak dönemin siyasi problemleriyle iştiğal etmiştir. Türkçe *Dîvân*'ı bulunan şâirin dinî-tasavvufî muhtevalı şiirlerinden bazıları da yayımlanmıştır. 1928 yılında Prizren'de Melamî Tekkesi şeyhi iken vefat etmiştir.²⁰ Hacı Ömer Lutfi'nin hayatı, eserleri, dinî ve sosyal faaliyetlerine dair müstakil çalışmalar yapıldığından burada tekrara düşmemek için, çalışmanın kapsamı da düşünülerek, müellifin biyografisi ve eserleri üzerinde durulmamıştır. Diğer yandan müellifin henüz neşredilmeyen eserleri üzerine yapılan ve yapılacak olan çalışmalarda Hacı Ömer Lutfi'nin hayatı, eserleri ve faaliyetleri üzerine yeni bilgi ve bulguların tesis edileceği muhakkaktır.²¹

Hacı Ömer Lutfi'nin Ramazan manzumeleri, müellifin farklı dinî-tasavvufî muhtevalı şiirlerini ihtiva eden el yazması şiir mecmuası içerisinde, 124b-138b varakları arasında yer almaktadır. Tek nüshası bulunan ve Hasan Fehmi Kumanloğlu'nun hususi kütüphanesinde muhafaza edilen mecmuanın sonundaki fihriste göre eserde yüz otuz sekiz manzume kayıtlıdır. Mecmuada, farklı nazım şekillerinde yazılan Ramazan konulu şiirler ise on bir manzumedan müteşekkildir. Eserde; iki muhammes, üç mesnevi, beş gazel ve bir adet de murabba yer alır.

Ramazan manzumeleri, mübarek Ramazan ayını, şânına yakışır bir karşılama ile "Kudûm-ı şeh-i sıyâm" başlığı ile başlar.

12 Yekbaş, "Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak", 184.

13 Bazı Ramazan ilâhî örnekleri için bkz. Yekbaş, "Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak", 177-184.

14 Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 15.

15 Yekbaş, "Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak", 179.

16 Âmil Çelebioğlu, *Ramazannâme* (İstanbul: Tercüman, ts.), 27-28.

17 Rıdvan Canım, Ramazan konulu şiirleri, nazım şekilleri bakımından ve işledikleri konular açısından iki bölümde değerlendirmiştir. Nazım şekli bakımından kaleme alınanları; mesnevi, kaside, gazel, mâni, ilahî ve bunların dışındaki nazım şekilleri ile yazılanlar şeklinde altı başlık altında toplamıştır. Manzum Ramazaniyelerin yanında; nesirle kaleme alınan mektup, tezkere, ve tebrik gibi metinler de ayrı bir kategori oluştururlar. Bu eserler, ulema ve suflerce kaleme alınmış olup edebî kıymeti haiz yazılar olarak değerlendirilir. Bazıları mensur şiir havasında ve sanatkârâne biçimde kaleme alınmış olup, münşeat mecmualarında yer bulmuşlardır. Geniş bilgi için bkz. Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 195.

18 Çelebioğlu, *Ramazannâme*, 20.

19 Çelebioğlu, *Ramazannâme*, 25.

20 Prizrenli Hacı Ömer Lutfi'nin hayatı, eserleri, dinî, tasavvufî ve sosyal faaliyetleri hakkında geniş malumat için bkz. Raif Virmiç, *Hacı Ömer Lütüfî Hayatı, Divanı ve Diğer Eserleri* (Prizren-Kosova: Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, 2021), 89-140; Tacida Zubçeviç-Hafız, *Ömer Lütüfî Divanı* (Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002); Tacida Hafız, *Hacı Ömer Lütüfî, Eserlerinden Seçmeler* (Priştine: Tan Yayınları, 1993); Tacida Hafız, "Hadži Omer Lutfi Pačarizi i njegova uloga u širenju socijalističkog ideja na Kosovu", *Glasnik Muzeja Kosova XIII-XIV* (1984), 245-274; Nimetullah Hafız, "Hacı Ömer Lütüfî'nün Tarihi Eserleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara, 1981), 2/1215-1222; Nimetullah Hafız, *Ömer Lütüfî Tevârih* (Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017); Prizrenli Hacı Ömer Lutfi, *Erkân-ı Hac ve İlham-ı Kâ'be*, haz. Hasan Fehmi Kumanloğlu (İzmir: Hasan Fehmi Yayınları, 1976).

21 Nitekim, buna örnek olarak halihazırda İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sema Kumanloğlu'nun hazırladığı "Hacı Ömer Lutfi'nin Hac Manzumeleri: 'Hadikatü's-Sâlik ve Hakikatü'l-Menâsik' Adlı Eseri (İnceleme- Metin)" konulu yüksek lisans çalışması zikredilebilir.

Müzdevic muhammes nazım şekliyle kaleme alınan Ramazan ayını sevinçle karşılama sadedindeki ilk manzume altı bendden müteşekkildir. Ramazan ayını şerefli bir misafir gibi ihtiramla karşılayan ve ululayan on altı bendlik murabba nazım şekliyle yazılan ikinci manzume, “Tebcîl-i Ramazân” başlığıyla kaleme alınmıştır. Gazel nazım biçimindeki üçüncü manzume ise, “Takkîs-i şeh-r-i sıyâm” şeklinde ve “şehr-i sıyâm” redifiyle, Ramazan ayının kudsîyetine dair bir başlıkla arz-ı endam eder. Ramazan ayını gereği gibi karşılama amacındaki ilk üç manzumeden sonraki on üç beyitlik “Ramazân” redifli gazelin başlığı ise “Fezâil-i şeh-r-i Ramazân”dır.

Manzumelerin muhtevalarına göre başlıklandırıldığı eserde, bazı manzume aralarında, Ramazan ayının sırrı ve hikmetine mebni olarak temel tasavvufî eserlerde konu gereği zikredilen hadis ve konuya dair yorumlar da yer bulmuştur.²² Müellif bununla, kaleme aldığı manzumede işlediği konuyu temel tasavvuf eserlerindeki rivayet ve yorumlarla desteklemek istemiştir. Özellikle son dönem müelliflerinde görülen bu tavrın ana sebebi; temel kaynaklardan kronolojik olarak uzaklaşmış olmanın verdiği endişe ile düşünce ve yorumunu temel bir kaynağa dayandırma, savunduğu fikre temel teşkil edecek makbul ve sahih bir referans gösterme çabası olarak görülebilir. Konusu din ve tasavvuf olan; tevhid, münâcât, na't, mi'râciye, hilye, kırk hadis ve buna benzer dinî-ahlâkî, dinî-tasavvufî eserlerde konu gereği asıl metin içerisine eklenmiş âyet, hadis ve buna bağlı ilmî hüküm ve yorumların bu tür eserlerde yer alması müelliflerin sıkça başvurduğu bir yöntemdir. Hacı Ömer Lutfî, “Sırr-ı sıyâm” başlığı altında, oruç ibadetinin önemi ve hikmetine dair rivayetin devamında İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fütûhât-i Mekkiyye*'sinden mezkûr rivayeti olduğu gibi eserine almıştır. Müellif, bununla yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, manzumelerinde işlediği konunun bağlamdan uzaklaşmasına izin vermeden temel bir kaynağa müracaat ederek okuyucu ile metin arasında sağlam bir bağ kurmayı hedeflemiştir. Okuyucunun zihninde oluşması muhtemel istifhamları bertaraf eden bu uygulama, Müslüman müellif ve şairlerin başvurduğu sağlam bir temellendirme olarak telakki edilebilir. Klasik ve temel kaynaklara referansın bir diğer olumlu yönü de, takdim edilen düşünce ve fikrin okuyucu nezdinde daha kolay onaylanabilir olmasıdır. Ayrıca müellif, beslendiği kaynakların zenginliği ve temel esere ulaşabilme istidadı yanında güvendiği ve hatta izini takip ettiği âlim ve mutasavvıfların envanterini okuyucuyla paylaşarak zihni ve fikri altyapısını da izhar etmiş olmaktadır.

Ramazâniye'de yer alan bir diğer manzume, “Hediyye-i Ramazân” başlıklı elli üç beyitlik bir mesnevîdir. Mesnevi içerisinde işlenen konuya dair *Fütûhât-i Mekkiyye*'den alınan bir rivayet yer alır. Devamında ise “Ramazân-ı Mağfiret-Nişâna” başlığıyla yirmi dört beyitlik bir mesnevi daha eklenmiştir. “Ramazân Hediyesi” başlıklı on üç beyitlik bir gazel ile devam eden Ramazâniye, Ramazan ayında manevî hissiyatın yükseldiği özel anlardan biri olan iftar vaktini ele alan “İftâr Hissiyâtı” başlıklı bir gazel ile zenginleştirilmiştir. Ramazan ayı içerisinde manevî hissiyatın belirgin bir şekilde tebarüz eden ve Kur'an-ı Kerim'deki ifadesiyle “bin aydan daha hayırlı olan” Kadir gecesinin faziletine dair bir gazel ve bir mesnevi olmak üzere “Leyle-i Kadre Hitâb” ve “Şeb-i Kadr-i Şeref-bahş-ı Celîle” başlıklarıyla peş peşe iki manzume sıralanır. Müzdevic muhammes ile başlayan eser, yine müzdevic muhammes nazım şeklinde yazılan ve altı bendden müteşekkil “Vedâ'-ı Şehr-i Gufrân” başlıklı bir şiir ile nihayete erer. Hacı Ömer Lutfî'nin Ramazâniye'si, Dîvân şiiri Ramazâniyelerinde tercih edildiği gibi²³, sade bir dil ile yazılmıştır. Ramazâniyelerin sade bir dille kaleme alınmasının temelinde; geniş halk kitlelerine hitap etmesi yanında, sosyal hayatı kuşatan bir ibadet olmasıyla buna dair maneviyat ve kültürün açık ve anlaşılır biçimde sunulmak istenmiş olması bulunmaktadır.

2. Ramazâniye'nin Dinî ve Tasavvufî Tahlili

Klasik şiirimizde dinî konulu manzumelerde görüleceği üzere²⁴ Hacı Ömer Lutfî, Ramazan ayını, “Merhabâ ey şeh-r-i Yezdân merhabâ” mısraı ve devamındaki dört mısradaki tekrar eden merhabalarla karşılamaktadır. Ramazâniye'nin ilk şiiri olan müzdevic

22 Müellifin metin aralarında kullandığı hadis-i şerif ve hadis-i kudsîler, İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinden alınmıştır. Bu metinler için bkz. İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye Orucun Sırları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 329-332.

23 Dîvân şiiri Ramazâniyelerinin dil ve üslûp özellikleri için bk. Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 15.

24 Dinî konulu şiirlerde sevinç ve heyecanla beklenen bir anın yaklaştığı dönemlerde yazılan ve Hz. Peygamber'in viladeti, Ramazan ayının başlangıcı ve bayramın yaklaşması gibi benzeri heyecanlı ve coşkulu vakitlerde “Merhabâ” redifli şiirler kaleme alınmış, minareleri süsleyen “Hoşgeldin yâ şeh-r-i Ramazan” şeklinde mahyalar hazırlanmıştır. Hz. Peygamber'in doğumunu sevinçle karşılayan başta Süleyman Çelebi'nin (ö. 1422) Vesiletü'n-necât'ı, Şemseddin Sivasî (ö. 1597), Ahmed İzzet Paşa (ö. 1893), İbrahim Re'fet (ö. 1903) ve Yusuf Samî Efendi'nin (ö. 1932) Mevlid'leri olmak üzere benzer mevlid metinlerindeki “merhabâ” fasılları bunun en tipik örneklerindedir. Mevlid metinleri örnekleri için sırasıyla bkz. Bilal Kemikli, “Mevlid Külliyyatı Süleyman Çelebi Vesiletü'n-Necât ve Tercümelere”, *Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-Necât*, ed. Bilal Kemikli (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/87; Hasan Aksoy, “Mevlid Külliyyatı Klasik Dönem”, *Şemseddin Sivasî ve Mevlidi*, ed. Mehmet Akkuş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 2/293-294; Adem Ceyhan, “Mevlid Külliyyatı Tanzimat'tan Günümüze”, *Ahmed İzzet Paşa ve Mevlidi*, ed. Bilal Kemikli (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 3/32; Ramazan Ekinci, “Mevlid Külliyyatı Tanzimat'tan Günümüze”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, ed. Bilal Kemikli (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 3/173-174; Hikmet Atik, “Mevlid Külliyyatı Tanzimat'tan Günümüze”, *Yusuf Samî Efendi ve Mevlidi*, ed. Bilal Kemikli (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 3/301-303. Ramazan ayını “Mâh-ı mübârek merhabâ” ve “Şehr-i Ramazân merhabâ” mısralarıyla karşılayan Yunus Emre'nin Ramazaniyesi de bu tür eserlere bir örnek olarak verilebilir. Bkz. Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 71.

muhammesin konusu, mübarek Ramazan ayını şânına yakışır bir şekilde karşılamayı ihtiva eder. Uzak bir yerden ve uzak bir yoldan gelme, vusul ve muvâsalet anlamlarını taşıyan “kudûm”²⁵ kavramını da içine alarak “Kudûm-ı şehri-i sıyâm” şeklinde adlandırılan muhammeste şâir, onu karşılamaya lâyık hemen hemen bütün dinî-kültürel kavramları kullanır. Klasik şiirde Ramazan ayına dair pek çok kavram bu manzumede de yer alır. Bunlar; hilâl, sâim, kerem, şehri-i Gufrân, feyz-i Rahmân, bahr-ı ihsân, gülşen-i ihsân, feyz-i ekber, kurb-ı visâl, kenz-i ma’rifet ve bahr-ı mağfîret gibi doğrudan Ramazan ile ilgili kavramlar olduğu gibi bir kısmı da Ramazan ayını niteleyen sıfat ve terkiplerdir. Manzumedeki dinî ve tasavvufî kavramların zenginliği, heyecanla beklenen “hilâl”in mü’min gönülleri tenvir eden bir ziyâ misali tasviri, orucun en mühim ibadetlerden biri olduğu telakkisi, “kurb-ı visâl” terkipleriyle Allah’ın rızasını kazanma ve kurbiyete vesile olması ümidi mısralar arasına serpiştirilmiştir. Son bendde ise, klasik dinî-tasavvufî şiirde tekrar eden ve gelenekselleşen “dua” ve “istimdâd” beklentisine benzer şekilde, ebedî kurtuluş ümidini terennüm eden kavramlara yer verilmiştir. Bu hâliyle şâir, beslendiği zengin klasik İslam kültürünün bir parçası olduğunu göstermektedir. Son benddeki “gark” ve “bahr” kavramları, rahmet ve mağfîret ümidini canlı tutmak ve bu ümidin bir kul gözünden ilâhî anlamda bitimsiz olduğunu tekrarlamak üzere kullanılmıştır. Yine son benddeki, “Mislin olmaz akla sığmaz rif’atin” mısra ile şâir, zımnen “Sana orucu tavsiye ediyorum. Çünkü (amel bakımında) onun misli yoktur.”²⁶ hadisi ile “Kur’an’ın nâzil olduğu, bin aydan daha hayırlı bir gece”yi²⁷ içinde barındıran Kadir gecesi ve Ramazan ayının şân ve şerefini teslim etmek istemiştir.

Şâir, “Tebcîl-i Ramazân” başlığıyla Ramazan ayını ululama ve şânına yakışır biçimde karşılama sadedindeki murabbamda; Ramazan ayında fazilet bakımından mühim addedilen salih amel ve davranışları edebî imkânlarla aktarmaya çalışır. Ramazana dair ilk manzumesinde “merhabâ” kavramını öne çıkaran Hacı Ömer Lutfi, ikinci manzumesinde, Ramazan ayını müjdeleyen hilalin parıltılı rü’yetiyle mübarek ayı müjdelediğini haber verir. Murabbada, oruç ibadeti ile namaz, “kıyam” kavramı ile birbirini tamamlayıcı vasıfları hatırlatarak kullanılmıştır. Şâir; “Gel idelim Hakk’a kıyâm” dizesiyle oruç ibadetinin namaz ve Kur’an tilavetiyle bağlantısını kurmuştur. Dinî bir terim olarak bolluk ve bereket anlamlarına gelen “feyz”, “Oldı bu ayda feyz-resân” mısraıyla, ilahî tecelli anlamını karşılayacak biçimde kullanmıştır. Şâir, aynı mısralarda işlediği konuyla doğrudan ilgili bir hadis-i şerife telmihen Ramazan ayının gelişiyile cennet kapılarının sonuna kadar açılıp cehennem kapılarının kapandığını ve İblis’in zincire vurulduğunu müjdeler.²⁸ Ramazan ayının fazileti ve bu ayda gerçekleşen ilahî tecellileri öne çıkaran şâir, Allah’ın “el-Hakîm” ismi mucibince Kur’an-ı Kerim’in bu mübarek ayda nazil olmaya başladığını²⁹ da vurgulayarak Ramazan’ın ehemmiyetini idrak etmeyi telkin eder. Müellif; “Hem kapanır dâr-ı hazîn” mısraında, Arapça “hüzn” kelimesinin sıfat-ı müşebbehe kalıbını kullanır. Cehennem ehlini, “dâr-ı hazîn” hüznülüler yurdu, çokça hüznlenenlerin mekânı anlamında mecazen ele alan şâir, “hüzn” kelimesini, “...Onlara korku yoktur, onlar hüznlenmeyeceklerdir de.”³⁰ ayetini çağrıştıracak bağlamda işlemiştir:

Oldı bu ay feyz-resân
Leyle-i kadr anda ‘ayân
Açılır ebvâb-ı cinân
Geldi mübârek Ramazân

Hem kapanır dâr-ı hazîn
Bağlanır İblîs-i la’în
Kul olur Allâh’a yakîn
Geldi mübârek Ramazân

Manzumenin devamında Ramazan’ın kazandırdığı manevi hasletlerin kişide temekkün etmesi için kaçınılması gereken ahlâk-ı zemîme sınıfına giren kötü huy, söz ve davranışlar da sayılmıştır. Kur’an ve sünnette zikredilen, sahibini kötü yola sevk ettiği ifade edilen söz ve fiiller, şâirin dilinde edebiyatın imkânlarıyla nazmedilmiştir. Kur’an-ı Kerim’den iktibasla; kötü sözden kaçınma “fahş-ı kelâmdan hazer”, harama bakmaktan sakınma “gadd-ı basar eyleme”, kötü söz söylemekten imtina etme “söyleme bed”, fısktan yani her türlü günahı işlemekten uzak durma “koşma reh-i fısk”, şer sınıfına giren her türlü kötülükten

25 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İkdam Matbaası, 1317), 1059.

26 Şâir, hadis metninde yer alan “فإنه لا مثل له”: onun misli yoktur” ifadesindeki “misl” kelimesini konuyla ilgili hadis-i şerife telmihte bulunmak için bilinçli olarak mısraya yerleştirmiştir. Hadisin kaynağı için bkz. Nesâî, Sıyam, 43.

27 Kadir Süresi, 104/3.

28 “إِذَا جَاءَ رَمَضَانَ فَتُفْتَحُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَعَلَقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ وَصَفَدَتْ الشَّيَاطِينَ.” “Ramazan ayı girdiğinde cennetin kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar zincirlere vurulur.” Buhârî, Savm 5; Müslim, Sıyâm, 1-5.

29 “Biz onu (Kur’an’ı) Kadir gecesinde indirdik.” Kadir Süresi, 97/1.

30 “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.” Yûnus Süresi, 10/62.

kendini muhafaza etme “hıfz it cevâhir-i şerden”, gaflet içinde olmama “rakde-i gafletden uyan” ve yeteri kadar yeme ve uyuma³¹ “çok yime kıl nevmi az” gibi ahlâk-ı zemîmeden sayılan söz ve fiillerden tamamen uzak durarak Ramazan’ın faziletinden yararlanılması amaçlanmıştır. Aynı mısralarda şâir, mâsivadan tamamen yüz çevirerek namaz, şükür, tesbih, duâ, tehlîl, zikir, niyâz, sıdk ve münâcâtla Hakk’a yönelmeyi tavsiye etmektedir. Devamında, Kur’an’ı dinleme³² ve bu sayede af ve mağfirete talip olmayı telkin eden şâir, dinî terimlerin yanında madde ve duyuların ötesinde gayba dair hususlara vakıf olmayı ve bunları kalp gözüyle görmeyi ifade eden tasavvufî bir kavram olan keşf³³ ve sünuhâtı kullanmıştır.

Önceki iki şiirinde “merhabâ” ve “müjde” kavramları ile Ramazan’ı karşılayan şâir, “Takdîs-i Şehr-i Sıyâm” başlıklı manzumesini gazel nazım biçiminde kaleme almıştır. “Şehr-i sıyâm” redifli ve tamamen Ramazan’a özgü kavram ve remizlerle örülü manzumede dinî-tasavvufî muhtevalı kavram ve terkipler kullanılmıştır. Gazelde; Ramazan orucunu niteleyen şehr-i Ramazan, şehr-i sıyâm, sâim, imsak ve iftar gibi dinî muhtevalı kavramların yanında mâsivadan yüz çevirip nefis terbiyesini hedefleme anlamında “savm-ı siva”, kişinin gönlünde temekkün eden her türlü marazî afetleri bertaraf etme anlamında “Koymaz ağıyâr ile gönülde ‘ilel şehr-i sıyâm”, iftarda oruçlunun gönlündeki bütün perdelerin kaldırıldığı “Kaldırır bâk-ı dem iftârda çeşm-i dilden” ifadesi, oruç ile Hakk’a ait sıfatların kulda tecelli ettiği “Savm ile Hak sıfatı ‘abde tecelli idiyor” gibi ifadelerle Ramazan’a dair tasavvufî muhteva işlenmiştir. Şâir bu manzumesinde; Ramazan ayının kutsiyetine ağırlık vermiştir. Anlatımı kuvvetlendirmek için dinî-tasavvufî kavramların yanında iktibas ve telmihlere de yer vermiştir. “...Oruç tut, çünkü oruç gibi (onun yerini tutacak) bir ibadet yoktur.”³⁴ hadis-i şerifini iktibas yoluyla kullanan şâir, orucun şânını yücelten ve onu diğer ibadetlerin yanında mühim bir mevkiye ulaştıran bu rivayetle Ramazan ayında oruçlunun gönlünün ilâhî rahmetle tenvir edildiğini müjdeler:

Vasf-ı “lâ misle lehû” geldi onun şânında
Görmedi kendine bir misl ü bedel şehr-i sıyâm

Zulmet-i leyl-i tabî’atde durur mı sâ’îm
Berk urur meş’ale-i subh-ı ezel şehr-i sıyâm

Ramazân’ın ehemmiyetine dair bir diğer gazel ise “Fezâil-i Şehr-i Ramazân” başlığı ve “Ramazan” redifiyle nazmedilmiştir. Önceki Ramazaniyelerinde dile getirdiği gibi şâir, oruçlunun iftar vaktinde Hakk’ın tecellilerine nâil olduğunu “Dem-i iftârda bir başka tecellî görünür” mısrayla müjdeler. Gönül ufkuna “es-Samed” isminin sırlarıyla doğan Ramazan hilâli, gece gündüz Hakk’ın nimet ve hazinelerini müjdeler:³⁵

Doğdı ufk-ı dilüme nûr-ı hilâl-i Ramazân
Matla’-ı sırr-ı samed oldı mâ’il-i Ramazân

Bu aya hâs oluyor çünkü sıyâm ile kıyâm
Oldı gencîne-i Hak rûz-ı leyâl-i Ramazân

Dinî-tasavvufî kavramların birlikte kullanıldığı gazelde şâir, Ramazan ayında cennet kapılarının açılıp cehennem kapılarının

31 Tasavvufta “Killet-i taâm, killet-i menâm, killet-i kelâm ve uzlet-i ‘ani’l-enâm” şeklinde ifade edilen ve çoğunlukla; “yeteri kadar yemek, yeteri miktarda uyumak, yeteri kadar konuşmak ve yaratılanlardan uzaklaşmak.” şeklinde anlaşılıp anlamlandırılan nefis terbiyesine dair bu ifadeler, nefsin bazı istek ve arzularını dizginleyerek riyazet yoluyla terbiye edilmesi amacını taşır. Bu da nefisle mücahede yoluyla sağlanır. Nefisle mücahede açlık, uykusuzluk, susma ve uzlet kavramları ve açıklamaları için bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb Fi Muameleti’l-Mahbub ve Vasfı Tarîkı’l-Mürîd İlâ Makâmî’t-Tevhid*, çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004), 1/382-402; Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 230-232. Bazı mutasavvıflar da nefis terbiye metodlarından biri olan açlığın nefsi tasfiye etmek için övüldüğünü, ancak sağlıklı düşünmeyi zorlaştırdığı için yerildiğini, bu sebeple orta yolun bulunması gerektiğini savunmuşlardır. “Yiyiniz, içiniz, ancak israf etmeyiniz” (A’râf Sûresi, 7/31) ve “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.” (Furkan Sûresi, 25/67) ayetleri birlikte düşünüldüğünde ifrat ve tefritten kaçınılması ve orta yolun izlenmesi gerektiği anlayışı benimsenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Hamide Ulupınar, *Ahmet Zerruk Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2017), 237-239.

32 Müellifin “Kur’an dinlemek”ten kastı, Kur’an’ın tilavetini dinlemenin yanında Kur’an-ı Kerîm’deki emir ve yasaklara uyulması olmalıdır.

33 Keşf hakkında geniş bilgi için bkz. Zafer Erginli - ve diğerleri, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 549-555.

34 Nesaî, Sıyâm, 43.

35 Ramazan ayından çok sözü edilen ve Ramazan edebiyatında sıkça kullanılan bir kavram olan “hilâl”, Ramazan’a dair bütün güzellikleri başlatan bir konumda bulunur. Ramazan ayının başlangıcında hilalin gözlenmesi “ru’yet-i hilâl” mümkün olduğunda oruca başlanırdı. Hilali gözlemleyen İstanbul kadısı, ona eşlik eden şahitler, hilali gözetleme noktaları, hilalin gözetlenme zamanı, hilalin görülmesiyle Ramazan’ın başlangıcını müjdeleyen kandillerin yakılıp mahyaların aydınlatılması gibi folklorik uygulamalar ayrı bir kültürel zenginlik oluşturmuştur. Ramazaniyelerde şairler, hilalin görülmesi ve devamında gerçekleşen faaliyetlerle şiirlerine başlamışlardır. Divan şiirinde “rü’yet-i hilâl” ve “yevm-i şek” hakkında geniş bilgi ve şiir örnekleri için bkz. Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 248-253; Yekbaş, “Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak”, 195-200; Reyhan Keleş, “Divan Şiirinde Ramazan Ayı ile İlgili Kavramlar”, *Ramazân ve Oruç*, ed. Fahrettin Altun vd. (İstanbul: Ümraniye Belediyesi, 2015), 372-373.

kapatıldığını müjdeleyen hadis-i şerife telmihte bulunur. Gazelde “sâ'im-i dil-teşne” ifadesiyle mutasavvıfların gözünden oruç ibadeti değerlendirilmiştir. Ramazan'ın celâlinin mâsivayı bertaraf etmesiyle âşıkların gönlünde Hakk'ın sevgi ve muhabbeti dışında hiçbir şey temekkün edemez. Tasavvuf şiiirinde; “Çalab'ın tahtı”, “nazargâh-ı Celî”, “nazargâh-ı İlâhî”, “sîne-i Rahmân”, “hâne-i Rahmân”, “beyt-i dil”, “gönül levhası” ve “gönül mülkü”³⁶ gibi terkiplerle vasıflandırılan ve imanın tecelli ettiği bir mahal olarak görülen gönül, bu manzumede de aynı düşünce ve tasavvurla ele alınmıştır. Bu da bize, dinî-tasavvufî düşüncenin, ibadete taalluk eden konularında olduğu gibi, tasavvufî esasların aktarımında da aynı konu ve düşüncenin benzer kelime ve terkiplerle ifade edilme çabasını göstermektedir. Hacı Ömer Lutfi de tasavvufta önemli bir yeri olan “kalb”i, selefleri olan sûfilerin kullandığı terkiplere benzer şekilde kullanmayı tercih etmiştir. “Beyt-i ma'mûr-ı dil-i 'âşık” terkipleri ile kastedilen gönül, sûfilerin nazarında içerisinde muhabbetullah dışında başka bir sevgi ve aşkın bulunmadığı gönüldür.

Hacı Ömer Lutfi, gazelin devamında Allah'ın nazargâhı olan gönlün oruç ibadeti ile ferahlayıp huzura kavuştuğunu, Ramazan'daki rahmet tecellisi ile âşığın mest olduğunu beyan eder.³⁷ Ramazan ile ulaşılması gereken kemâl mertebesine ulaşılır. Ârifler o mertebeye, insanın gönlünden Allah'ı uzaklaştıran her şeyden vazgeçerek, “savm-ı sivâ” ile ulaşırlar. Onların bayramı da Hakk'a vuslattır:

‘Ârif ol mertebeyi savm-ı sivâ ile bulur
Ne safâdır görünür ‘îd-i visâl-i Ramazân

Bir Ramazan edebiyatı ve medeniyeti oluşturacak kadar kavram ve remizlere sahip olan Ramazaniyelerde ele alınan konu ve işlenen muhtevaya uygun olarak doğrudan Ramazan ile ilgili kelime ve kavramlar yoğunluktadır. Ramazan edebiyatı ve medeniyetine dair temel kavramların yanında oruç dışındaki diğer ibadetler, ahlâkî tavır ve davranışlara dair dinî-tasavvufî kelimeler ile Ramazan kültürünün oluşturduğu mahyâ, kandil ve buna benzer sosyo-kültürel kavramlar da Ramazaniyelerde yer bulur.³⁸ Hacı Ömer Lutfi, dinî-tasavvufî muhtevalı Ramazaniye konulu manzumelerine elli dört beyitten müteşekkil bir mesnevi ile devam etmiştir.

“Hediye-i Ramazan” başlıklı manzume, hilalin görülmesi ile Müslüman gönüllerin göz alıcı güzelliklere mazhar olduğu müjdesiyle başlar. Hakk'a yakınlaşmayı tasavvufî bir terim olan “kurb-kurbet”³⁹ kavramı ile ifade eden şâir, kulan Hakk'a visâlini, Kur'an-ı Kerim'den iktibasla⁴⁰, “kâbe kavseyn”⁴¹ anlayışı ile açıklar. Oruçtaki asıl mana ve maksadın kişinin manevi dereceleri yükselmesi ve Allah'ın sonsuz keremine gark olma ümidini dile getiren şâir, orucun Allah katında apayrı bir yere sahip olduğunu;

Her bir ‘amel Âdem’indir ancak
Savm oldu sıfât-ı Hakk’a mülhak

“Fe innehû lî”⁴² diyince Mevlâ
Yok bir ‘amel olsun andan evlâ

Ya'nî bu sıfat-ı Hudâ'ya mahsûs
Oldı kim bu kav-ı Hakla mansûs

36 Sûfler tarafından Allah'ın tecelligâhı olarak tasavvur edilen gönül, “Ben göklere ve yere sığmam, fakat mü'min kulunun kalbine sığarım.” (Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs* (Beyrut, ts.), 2/99.) kudsî hadisindeki anlamı ihtiva edecek şekilde izah edilmiştir. Bu anlayıştan hareketle gönül, ten kafesinde hapsedilmiş kuş ya da içinde cân fitili yanan bir cam fanus olarak telakki edilir. Bkz. (Alim Yıldız, *Şiirin Gölgesinde* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 90. Bu sebeple gönül yapan, övülmüş; gönül yikan ise yerilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz Öksüz, “Şeyh Hâlid Divan'ında Gönül Tasavvuru”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/2 (2017), 253-254.

37 Mutasavvıflar, orucu, bedenî ve kalbî oruç şeklinde değerlendirmiştir. Hücvirî'ye göre hakikî oruç; iştme, görme, tatma, dokunma ve koklama yoluyla aklın, ruhun ve nefsin Allah'ın emrine boyun eğdirilmesidir. (Bkz. Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, thk. Es'ad Abdülhâdî Kandil (Kahire: el Meclisi'l Âla li's-Sekâfe, 2007), II/565.) Bu bedenî oruçtur. Kalbî oruç ise, gönül Allah'a has kılmaktır. Allah dışındaki bütün endişeleri kalpten uzaklaştırmak, oruçlu iken kalpte Allah'tan başka hiçbir şeye yer vermemek, her türlü dünyevi endişeden uzak durmak ve kalbin sürekli güzel düşüncelerle meşgul olmasıdır. Geniş bilgi için bkz. Veysi Cengiz - Veysel Akkaya, “Tasavvufî Açından Bir İbadet Olarak Oruç”, *Tasavvufî İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 48 (2021), 98-109.

38 Ramazan medeniyeti ve edebiyatına dair geniş malumat için bkz. Abdülbaki Gölparlı, *Ramazan Geldi Hoş Geldi* (Kevser Yayınları, 2011); Ünver, “Ramazan Medeniyeti”, 21-24; Müjgan Cunbur, “Ramazan Ayı ve Edebiyatımız”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Ramazan Özel Sayısı)* 4/1-2 (1965), 26-32; Karahan, “Ramazan Edebiyatı ve Ramazaniyeler”, 95-100; Yüksel, “Eski Edebiyatımızda Ramazan”, 35-39.

39 Kurb ve bu'd kavramları için bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 174-176.

40 “Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cebrâil) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle görüldü. Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu.” (Necm Süresi, 53/5-9)

41 Tasavvufta esmâî bir kurb makamı olarak görülen “kâbe kavseyn”, Hak ile yakın olmayı ifade eder. Bkz. Erginli - ve diğerleri, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 505-506.

42 “Oruç dışında insanoğlunun her ameli kendisi içindir. Oruç ise benim içindir ve mükâfatını da ben vereceğim.” Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 163.

beyitleriyle dile getirmiştir. Yukarıdaki beyitlerde orucun önemi ve faziletiyle ilgili bir hadis-i şerife telmihte bulunulduktan sonra aynı hadis metninin bir kısmı iktibasla şiire yerleştirilmiştir. Ramazan orucunu düzenleyen ayet ve hadislerle birlikte oruçla ilgili diğer fikhî esaslar mesnevide iktibas ve telmih yoluyla işlenmiştir. Mahiyeti itibariyle nefis terbiyesi, ruh tasfiyesi, riyazet, mâsivadan el çekme ve diğer tasavvufî esaslarla ilişkilendirilen orucun bu yönleri de mesnevide ele alınmıştır. Şâir böylece dinî ve tasavvufî esasları aynı mısralarda bir arada zikrederek bunların birbirinden ayrı düşünülemediğini göstermek istemiştir. Lutffî, sûfî bir şâir olarak orucun, insanın zahirî yönünü inşa ve ihya ettiği kadar batınî yönüyle de nefis ve ruhunu terbiye ve tasfiye ettiği anlayışını benimsemiştir. Dolayısıyla şâir, manzumesinde sadece dinî emir ve yasaklardan söz etmekle kalmamış, mutasavvıflar gözüyle orucun terbiye ve tasfiye ediciliği anlayışından hareketle bu yönünü de öne çıkarmıştır. Oruçlu iken kötü sözden uzak durmaya daha çok özen gösterme anlamında kullanılacak bir terkip olan “fahş-ı kelâm”dan sakınma hem dinî hem de tasavvufî bir esas iken, oruçlunun mâsivadan sıyrılması, yalnızca bedenen değil ruhen de oruca devam etmesi anlamına gelen “savm-ı sivâ” terkibi daha çok tasavvufî bir esası telkin etmektedir. Şâir, klasik şiirde yaygın bir şekilde karşılaşılan bu tutumu ile dinî-tasavvufî esasları birbirinden bağımsız görmeyerek kişinin zâhir ve bânî cihetleriyle inşa ve islahını hedeflemektedir:

Gösterdi nedir o kâbe kavseyn
Gel kurbeti bul verâ-yı kevineyn

Savm ile takarrub it Hudâ'ya
İr nûr-ı safâ-yı Mustafâ'ya

Ma'nâ-yı sıyâm olunca rif'at
Gör anda nedir makâm-ı kurbet

İmsâk ile de kılındı ta'bîr
Gel gayrı gönülde kılma tasvîr

...

A'zâ-yı vikâye ile şerden
Tâ kurtulasın bugün sakardan

Bırak gıybet ile fahş-ı kelâmı
Hıfz ile ma'âsiden sıyâmı

Sâ'im iken olma halkı lâ'im
Oldinsa eger hakîki sâ'im

Ramazaniye'nin iki mesnevisinden biri olan “Ramazân-ı Mağfîret-Nişâna” başlığıyla yazılan manzume, Ramazan ayının faziletlerinden söz etmektedir. Yirmi dört beyitlik manzumenin son beyitleri, manevi değeri ve ecri ancak Allah tarafından takdir edildiği ifade edilen orucun Hz. Peygamber dolayısıyla İslam dinine has bir ibadet olarak vaz edildiğini ihtiva eder. Böylece şâir, orucun manevi derece ve fazileti ile Hz. Peygamber'in Allah katındaki değer ve derecesini birbiriyle keşiştirmiştir.

“Ramazan Hediyesi” başlıklı gazelde benzer dinî-tasavvufî kavramlar kullanılmıştır. Hacı Ömer Lutffî, Ramazan orucunu kişinin zahirî yönünün islahı kadar batınî yönünün de islahını hedeflediğini vurgulamıştır. Gazelin hemen başında Ramazan'a mahsus olan imsak ve iftar kavramlarını “Rûhun iftâra şitâb ile ferahnâk eyle” mısraında olduğu gibi iftarı sadece bedenî ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan bir vakit olarak değil aynı zamanda ruhun ihyasını temin eden bir fırsat olarak görmektedir. Şâir, “eyle” redifli gazelin ikinci beytinde önceki tasavvurunu destekleyecek mahiyette oruç ve iftarı, insanın hem ruhî hem de bedenî ihtiyaçlarını karşılayan ve onu mükafatlandıran bitimsiz bir sofranın anlamında, “mâ'ide-i rûhânî” olarak telakki eder. Bu ve benzeri düşünce ile mutasavvıflar, oruç ve diğer ibadetlerin şekli yönü kadar ibadetlerin mana ve maksatlarını göz önünde tutarak kemâl sıfatlarının gelişimi için birer fırsat olarak görmüşlerdir. Nitekim şâir, aynı beytinde; “mâ'idenin lezzetin idrak eyle” ifadeleriyle bedenî ihtiyaçların karşılanmasının ötesinde bir anlayışı savunduğunu sûfîlerin sıkça kullandığı “idrâk”⁴³ kavramıyla kuvvetlendirmiştir. Oruçlunun sadece yemek ve içmeden kaçınması hedeflenmediği için şâir, bu hedefin ötesini, dinî-tasavvufî esasların en başında gelen “zikir” kavramıyla anlatmaya çalışır. Basiret gözünün açılması için öncelikle kişiyi süflî duygu ve düşüncelerde oyalayan gafletin gönülden tamamen çıkarılması daha sonra da zikirde devamlı olunması telkin

43 İdrak kavramı için bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), 297; Erginli - ve diğerleri, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 412.

edilmiştir. Şâir, bu beytinde “Perde-i gafleti dilden çekerek çâk eyle” mısraıyla zımnen ve telmih yoluyla Hz. Peygamber’in kalbinin vahiy meleği Cebrail tarafından yarılıp manevî anlamda yıkanmasını⁴⁴ işaret etmiştir. Hz. Peygamber’in kalbi yarılıp yıkanarak bütün süflî duygu ve düşüncelerden arındırıldığı gibi, oruçlu kişi de zikir ile basiret gözünü açıp gönlündeki gaflet perdesini yırtarak süflî duygu ve düşüncelerden arınmalıdır:

Nûr-ı zikir ile gözüm çeşm-i basîret açılır
Perde-i gafleti dilden çekerek çâk eyle

Şâir, gazelin devamında, Ramazan ayında takınılması gereken tavır ve davranışları hatırlatmaktadır. Allah’ın sonsuz rahmeti yanında gazabını da düşünerek havf ve haşyetle Allah’tan bağışlanma dilemeyi öğütleyen şâirin bu anlamdaki telkinleri tamamen Kur’an ve sünnet kaynaklıdır. Dinî-tasavvufî terminolojide birlikte kullanılan “urûc” kavramı gazelde, oruç ile manevî mertebelere yükselme vesilesi olarak telakki edilmiştir. Şâir, “süllem-i eflâk eyle” ve “arş-ı a’lâya urûc” terkipleriyle “tevâzu” kavramını birlikte kullanmıştır. Bununla, tevazu gösterdiği miktarda Hak katındaki derecesinin yükseldiğini ifade etmek istemiştir. Nitekim bu anlayışı bedîî biçimde ifade eden bir manzumede; “Mazhar-ı feyz olamaz düşmeyicek hâke nebât / Mütevâzî’ olanı rahmet-i Rahmân büyütür”⁴⁵ şeklinde ortaya konulduğu gibi, kişinin Allah katındaki derecesinin mütevâzî olmaktan geçtiği kabul edilmektedir. Hacı Ömer Lutfi, yukarıdaki tevazu ile ilgili meşhur beytin adeta bir benzerini söyleyerek orucun kişiye kazandırması gerekenleri tekrar hatırlatmıştır:

‘Arş-ı a’lâya ‘urûc itmege kasdın var ise
Bul tevâzu’la şeref meskenini hâk eyle

Ramazan ayında gereği gibi nefsinin ve ruhunu terbiye ve tasfiye etmeye niyet eden kişi, bir dalgıcın denizin derinliklerinde bulunan değerli inciye bulup çıkardığı gibi ulvî mertebelere ulaşır. Bunun için nefsinin istek ve arzularından vazgeçmesi gerekmektedir:

Ka’r-ı deryâda bulur dürr-i semîni gavvâs
Virme hiç nefsinin kıymet onı hâşâk eyle

Şâir, gazelin son iki beytinde oruçlunun mükâfatının Allah’a ait olduğunu hadis-i kudsi rivayetinden hareketle vuslat umuduyla yanıp tutuşan gönüllerin firkatine “Onun mükâfatını ben vereceğim”⁴⁶ müjdesinin deva olacağını ifade etmiştir. Mahlas beyti olan son beyitte ise, ebedî yurda hazır olmak için Hz. Peygamber’in yolunda sabit kadem olmayı, başta kendisine daha sonra da okuyuculara telkin etmektedir:

“Ene eczî” didi Hak anla bu remzin ey cân
Vuslatı zahm-ı dil-i firkate tiryâk eyle

Kendini devlet-i bâkî için ey Lutfi bugün
Bende-i pâdişeh-i kişver-i levlâk eyle

Hacı Ömer Lutfi, “iftâr” redifli gazelini “Nûr-ı ‘aynım” şeklinde hitap ettiği oğlu Mustafa Nûri’ye ithaf etmiştir. İftarın sevinçle beklenen feyizli ve bereketli bir zaman dilimi olduğunu ifade eden şâir, Hakk’a gönülden teslim olarak beden ve ruhen günün oruçlu geçirenleri bahtiyar olarak addeder. Aşığın, Hakk’a vuslat için aceleci olması ve adeta iftar vaktini bekler gibi vuslatı bekleyişi, iftar vaktinin çağrıştırdığı güzelliklerden biri olarak telakki edilmiştir:

Vakt-i gurûb içinde bir başka hâl vardır
Seyr it kuruldu bezm-i dâru’l-karâr-ı iftâr

Gel vuslata şitâb it ta’cîli sünnet oldı
Bak sofrâ-i keremdir hoş yâd-gâr-ı iftâr

Hacı Ömer Lutfi, Ramazaniye konulu manzumelerinden olan “Leyle-i Kadre Hitâb” başlıklı gazeli ile “Şeb-i Kadr-i Şeref-bahş-ı Celîle” başlıklı yirmi beş beyitlik mesnevisini, Kur’an’ın nazil olmaya başladığı, bin aydan daha hayırlı olduğu, Kur’an’ın ifadesiyle sabit olan, Kadir gecesine ayırmıştır. Kadir gecesinin önemine binaen şâir, sûrenin ikinci ayetindeki “mâ edrâke”⁴⁷

44 Hz. Peygamber’in nübüvvetten önce göğsünün melekler tarafından açılarak kalbine üstün niteliklerin yerleştirilmesi hadisesi olarak bilinen “şakk-ı sadr” için bkz. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 1/40-41.

45 Söyleyeni bilinmeyen bu beyit, bazı çalışmalarda “Kâbil-i feyz olamaz düşmeyicek hâke nebât / Mütevâzî’ olanı rahmet-i Rahmân büyütür” şeklinde de geçer. Bkz. N. Ahmet Özalp, *Bilgelikler Divanı* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 307.

46 Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 163.

47 Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayetin meâlîni “Ne bildirdi ki sana, ne Kadir gecesini” şeklinde vermiştir. Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Meali (Tıpkıbasım)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 12/82.

ifadesini iktibas ederek Kadir gecesinin mahiyetini Allah'tan başka bildirenin olamayacağını hatırlatır. O gece meleklerin ve Cibril'in yeryüzüne inişiyile dünya adeta cenneti andırır. Şâir, gecenin karanlığı ile “sırr-ı ‘amâ” terkibi arasında bir bağlantı kurmuştur. Bin geceden hayırlı olması, fazileti bakımından kendisine denk bir zaman diliminin bulunmayışı sebebiyle Kadir gecesi, şâire göre, sebeplerin yaratılışına da vesile olarak görülür. Allah, lütuf ve keremini sunmak için Kadir gecesini seçmiştir. Kadir gecesinin nûru inkişaf eylese, ona nispetle ay ve güneşin parlaklığı sönük kalacaktır:

En büyük lutfuna mazhar seni kılmış Allâh
Nûr-ı feyzinle tolarak kalb-i ‘ibâd-ı Rahmân

İnkişâf eylese nûrun görünür bî-şübhe
Sana nisbetle sönük mihr ile mâh-ı tâbân

Şâirin Kadir gecesine dair kaleme aldığı bir sonraki şiiri, mesnevi nazım şeklindedir. Kur'an'ın nazil olmaya başladığı bir gece olmasıyla Kadir gecesi, varlık âleminin değer ve kıymetini artırmıştır. Kadir gecesinin değerli ve kıymetli olması için Kur'an'ın bu gecede nazil olmaya başlaması yeterlidir. Bin aydan daha hayırlı olması sebebiyle kendisinde bulunan fazilet, bütün âlemi kaplayan nurdan daha aydınlıktır. Kadir gecesinde gamlı gönüller ferahlar, fecir vaktine kadar gamlı gönüller, günahkârlar bu gecenin feyziyle manevî şifa bulurlar. Şâir, Kadir gecesinin değerine dair dinî literatürde sıkça tekrar edilen faziletleri mesnevisine yerleştirmiştir. Mesnevisinin son iki beytinde “yâ Rab” hitabıyla Allah'a niyaz ederek Kadir gecesinin değer ve bereketi vesilesiyle cehennem azabından kurtulmayı ve Allah'ın lütuf ve keremiyle müştak olduğu cemâline vuslatı yani rızasına ermeyi dilemektedir:

Yâ Rabb bi-kadri hâzihi'l-leyl
Ber-dil me-nümây dehşetü'l-veyl

Yâ Rabb be-lutf-ı feyz-nâket
Barz bi-nümây cemâl-i pâket

Hacı Ömer Lutfi'nin Ramazan ayını sevinç ve sürurla karşılayan “merhabâ” redifli müzdevic muhammesi ile başlayan Ramazaniyesi, yine aynı nazım şekliyle “el-vedâ” redifli⁴⁸ müzdevic muhammes ile nihayet bulmuştur.⁴⁹ Ramazan ayının dinî-tasavvufî literatürdeki vasıflarını sayarak manzumesini oluşturan şâir; içinde bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesi ve bu gecede Kur'an nazil olmaya başlaması sebebiyle bu aya, “mâh-ı zî-şân” şânı yüce, Allah'ın lütuf ve ihsanının bütün aya yayılmasıyla “şehr-i ihsân”, Allah'ın “er-Rahmân” ismiyle şefkat ve merhametini bu ayda daha da artırmasıyla “kenz-i Rahmân”, oruçlunun mükafatını özellikle kendi zatına hasretmesi⁵⁰ bakımından “peyk-i Yezdân” ve konuyla ilgili “Bu ayın başı rahmet, ortası mağfiret, sonu da cehennem azabından kurtuluştur”⁵¹ rivayetine dayandırılan, Ramazan'ın mağfiretle olan kuvvetli bağıni göstermesi için “şehr-i gufrân” terkipleriyle Ramazan'ı uğurlamıştır. Hacı Ömer Lutfi, gelenekte olduğu üzere, Ramazan ayının dinî-tasavvufî edebiyatın kavramlarını kullanarak farklı nazım şekillerinden oluşan bir Ramazaniye kaleme almıştır. Ramazaniyesini iki müzdevic muhammesle çerçeveleyen şâir, Ramazan ayının kadir ve kıymetini idrak edemeden ondan ayrılışın getirdiği firkat acısıyla belinin iki büklüm olduğunu ifade ederek eserini “vâ veylenâ, “vâ hasretâ” ve “vâ firkatâ” nidalarıyla tamamlamıştır:

Kılmadık râzî seni vâ veylenâ
Kadrini biz bilmedik vâ hasretâ
Ayrı olup gitdin bugün vâ firkatâ
Firkatinden kaddimiz oldu dü-tâ
El-vedâ' ey şehr-i gufrân el-vedâ

48 Eşrefoğlu Rûmî'nin de 1469-70 [?] Ramazan ayını üzüntü ile uğurlayan ve aynı vezinle söylenen “Elvedâ' ey mâh-ı tâbân elvedâ” redifli murabbası vardır. Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Eşrefoğlu Abdullah Rûmî Divan-ı İlahiyât*, thk. Mustafa Tatcı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 80-81.

49 Tekke-tasavvuf edebiyatı içerisinde değerlendirilen ve Ramazan konulu ilahîler arasında Ramazan'ın gelişini kutlamak için yazılan “merhabâ ilâhîleri” çok yaygın olup halk arasında sıklıkla okunan eserlerdendir. Rıdvan Canım'ın bir kısmını eserinde verdiği İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) Ramazan ilâhîsi bu türün kayda değer örneklerindedir. Ramazan'ın on beşinden sonra okunan “Elvedâ ilâhîleri” de oldukça meşhur olmuştur. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1628) şeyhi Üftâde'nin (ö. 1580) Ramazaniyesi bu türün bir örneğidir. Bkz. Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 194-195.

50 Oruç dışında insanoglunun her ameli kendisi içindir. Oruç ise benim içindir ve mükâfatını da ben vereceğim.” (Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 163.)

51 Kaynaklarda zayıf hadis olarak kabul edilen bu rivayet, Ramazan'ın fazilet ve derecesini göstermesi bakımından sıkça kullanılmaktadır. “وَهُوَ شَهْرٌ أَوْلَىٰ رَحْمَةً، وَأَوْسَطُهُ، وَأَخْرَجَهُ عَشْرٌ مِنَ النَّارِ” şeklinde uzun bir metinden alınan rivayetin ilgili kısmı şöyledir: “Bu ayın başı rahmet, ortası mağfiret, sonu da cehennemden kurtuluştur.” Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 5/223; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1424), 2/911. Hadisin sıhhati hakkında ayrıca bkz. Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Dârü'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1422), 8/59.

2. Metin

[124^b]

Kudûm-ı şehir-i sıyâm

Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

Merhabâ ey şehir-i Yezdân merhabâ

Merhabâ ey feyz-i Rahmân merhabâ

Merhabâ ey bahr-ı ihsân merhabâ

Merhabâ ey şehir-i gufrân merhabâ

Merhabâ ey cân-ı cânân merhabâ

[125^a]

Kıldı bu kalbi hilâlin bir ziyâ

Gördi mü'min sende feyz-i imtilâ

Gülşen-i ihsân seni kılmış Hudâ

Pür-safâsın pür-safâsın pür-safâ

Merhabâ ey şehir-i Yezdân merhabâ

Sensin a'mâl-i 'ibâdın serveri

Çünkü sen oldun likânın rehberi

Sende bulduk biz o feyz-i ekberi

Pür-ferah kıldın bugün sâ'imleri

Merhabâ ey feyz-i Rahmân merhabâ

Mislin olmaz 'akla sığmaz rif'atin

Sendedir kurb-ı visâli hazretin

Gark-ı nûr eyler kulûbı tal'atin

Sensin ümmîd-i necâtı milletin

Merhabâ ey bahr-ı ihsân merhabâ

[125^b] Sende zâhirdir o kenz-i ma'rifet

'Abde gösterdin nedir 'âlî-sıfat

Sende cûş eyler o bahr-ı mağfîret

Rahmet ü cûdunla toldı her cihet

Merhabâ ey şehir-i gufrân merhabâ

Lutf-ı Hak sende kerem sende 'atâ

Sâ'imîne sendedir va'd-i likâ

Sensin el-hak sen o yâr-ı dil-rübâ

Buldı mü'minler kudûmünden safâ

Merhabâ ey cân-ı cânân merhabâ

Tebcîl-i Ramazân

Müfteilün/müfteilün

Müjde safâ buldı cihân
Geldi mübârek Ramazân
Oldı hilal şu'le vü şân⁵²
Geldi mübârek Ramazân

[126^a] İster isen dâr-ı selâm
Savm ile bul 'âli-makâm⁵³
Gel idelim Hakk'a kıyâm
Geldi mübârek Ramazân

Oldı bu ay feyz-resân
Leyle-i kadr anda 'ayân
Açılır ebvâb-ı cinân
Geldi mübârek Ramazân

Hem kapanır dâr-ı hazîn
Bağlanır iblîs-i la'în
Kul olur Allâh'a yakîn
Geldi mübârek Ramazân

Hazret-i Kur'ân-ı kerîm
Anda bize virdi hakîm

[126^b] Gösterir ihsân-ı 'azîm
Geldi mübârek Ramazân

Savm iledir Hakk'a visâl
Sâ'ime var vasf-ı kemâl
Andadır ol nûr-ı cemâl
Geldi mübârek Ramazân

Andadır eltâf u na'îm
Andadır ihsân u kerîm
Andadır ol kenz-i hakîm
Geldi mübârek Ramazân

52 Bu mısra da "hilâl", vezin gereği "hilal" şeklinde okunmuştur.

53 Metinde "âli", vezin gereği "âli" şeklinde okunmuştur.

Fahş-ı kelâmdan hazer it
Savmını nefse siper it
Gülşen-i rûha sefer it
Geldi mübârek Ramazân

Gadd-ı basar eyle gözüm
Söyleme bed dinle sözüm
[127^a] Koşma reh-i fiska kuzum
Geldi mübârek Ramazân

Hıfz it cevârih-i şerden⁵⁴
Eyle idüp hayr u hasen
Savm ile kıl kalbini şen
Geldi mübârek Ramazân

Gel idelim hamd ü senâ
Şükr ile tesbîh u du'â
Zikr ile tehlîl-i Hudâ
Geldi mübârek Ramazân

Sıdkıla kıl Hakk'a namâz
Hâlık'ına eyle niyâz
Çok yime kıl nevmi az
Geldi mübârek Ramazân

Rakde-i gafletden uyan
Sıdkıla Allâh'a dayan
[127^b] Ecir kazan itme ziyân
Geldi mübârek Ramazân

Dinle o Kur'ân'ı bu ay
İste o gufrânı bu ay
Gör büyük ihsânı bu ay
Geldi mübârek Ramazân

Neşr-i füyuzât ayıdır
Kalbe fütuhât ayıdır
Keşf ü sünuhât ayıdır
Geldi mübârek Ramazân

---

54 Bu mısradaki vezin bozuktur. Metinde mısra; "Hıfz cevârih-i şerden" şeklinde yazılmış, sonradan başka bir kalemle "hıfz" ve "cevârih" kelimeleri arasında "it" kelimesi eklenmiştir. Buna rağmen mısradaki vezin aksamaktadır.

Hakk'a münâcât idelim
Râh-ı hüdüya gidelim
Lutfi sivâyı n'idelim
Geldi mübârek Ramazân

[128^a] **Takdîs-i Şehr-i Sıyâm**

Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (fa'lün)

Geldi şehr-i Ramazân bak bu güzel şehr-i sıyâm
İster ey sâhib-i dîn hüsn-i 'amel şehr-i sıyâm

Fi'l-i hayrât ile ecr ü hasenâta sa'y it
Kıl 'ibâdet sakın itme kesel-i şehr-i sıyâm

Ümmet-i Fahr-ı cihâna onı bahş eyledi Hak
Görmedi dehrde bir başka milel şehr-i sıyâm

Eyle bu ayda taleb mağfiret-i Rahmânî
Oldı ihsân ile gufrâna mahal şehr-i sıyâm

Kapanır sâ'ime ebvâb-ı cehennem el-hak
Bâb-ı reyyân açılır cennete gel şehr-i sıyâm

Bağlanır anda şeyâtîn idemez vesvese hîç
Kuramaz sâ'ime bir dâm-ı habl şehr-i sıyâm

Bize bir cenbedir ol nâr-ı sakardan hazer it
Görmesün fahş-ı kelâm ile hâlel şehr-i sıyâm

Eyle imsâk-ı gadab terk-i hebâ kıl zinhâr
İtme ağyâr ile izhâr-ı cedel şehr-i sıyâm

[128^b] **Tevbe kıl Hazret-i Gaffâr'na her şâm u seher**
'Afv olur olsa günah misl-i cebel şehr-i sıyâm⁵⁵

Nûr-ı rahmet seni gark eyler o bahr-ı kereme
Koymasun fazl-ı Hudâ dilde vecil şehr-i sıyâm

55 İkinci tef'ilede "günâh", vezin gereği "günah" şeklinde okunmuştur.

Anda zâhir görünür her ne ki var matlûbun
Oldı bu ümmete mir'ât-ı emel şeh-r-i sıyâm

Savm ile Hak sıfatı 'abde tecellî idiyor
Nice itmez kula her 'ukdeyi hal şeh-r-i sıyâm

Eylesen savm-ı sivâ ile derûnun tathîr
Koymaz ağyâr ile gönülde 'ilel şeh-r-i sıyâm

Vasf-ı "lâ misle lehû" geldi onun şânında
Görmedi kendine bir misl ü bedel şeh-r-i sıyâm

Zulmet-i leyl-i tabî'atda durur mı sâ'îm
Berk urur meş'ale-i subh-ı ezel şeh-r-i sıyâm

Kaldırır bâk-ı dem iftârda çeşm-i dilden
Hucbını Hazret-i Feyyâz-ı ecel şeh-r-i sıyâm

Kıble-i zâta yüzün savm ile döndür Lutfî
Sendedir bil sıfat-ı 'azze ve cel şeh-r-i sıyâm⁵⁶

[129^a] **Fezâ'il-i Şehr-i Ramazân**

Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün

(Fâ'ilâtün) (fa'lün)

Doğdı ufk-ı dilüme nûr-ı hilâl-i Ramazân
Matla'-ı sırr-ı samed oldı me'âl-i Ramazân

Bu aya hâs oluyor çünkü sıyâm ile kıyâm
Oldı gencîne-i Hak rûz-ı leyâl-i Ramazân

Dem-i iftârda bir başka tecellî görünür
Gösterir mâ'ide-i rûhı nevâl-i Ramazân

İsm-i Fâtır alıyor sâ'imi hengâm-ı gurûb
Dil-i 'ârifde olur sanma zevâl-i Ramazân

Eyle iftâr-ı helâl ile haramdan hazer it⁵⁷
Nûr olur cismine bil rızk-ı helâl-i Ramazân

56 Metinde "azze ve cell" vezin gereği "azze ve cel" şeklinde yazılmıştır.

57 Üçüncü tef'ilede "harâm", vezin gereği "haram" şeklinde okunmuştur.

Bâb-ı Reyyân açılır sâ'im-i dil-teşne için
Âb-ı hayvânda da yok feyz-i zülâl-i Ramazân

Çünkü "lâ misle lehû"⁵⁸ kadrini takdîs idiyor
Sığamaz havsala-i fikrine hâl-i Ramazân

Beyt-i ma'mûr-ı dil-i 'âşık girmez ağyâr
Mâsivâyı yakıyor nâr-ı celâl-i Ramazân

Savm ile çünkü ferah oldu likâ-i Deyyân
Gaşy ider 'âşıkı dîdâr-ı cemâl-i Ramazân

[129^b]

Andadır feyz-i tecellî-i "refî'u'd-derecât"⁵⁹
Gösterir rütbe-i kusvâyı kemâl-i Ramazân

'Ârif ol mertebeyi savm-ı sivâ ile bulur
Ne safâdır görünüür 'îd-i visâl-i Ramazân

Lutfi efkâr-ı sivâdan dili imsâk itsen⁶⁰
Açılır çeşm-i dile kenz-i le'âl-i Ramazân

سر صيام⁶¹

حرج النسائي عن ابي امامة قال أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت مرني بأمر آخذه عنك قال عليك بالصوم ، فإنه لا مثل له⁶²

ايراد حديث نبوي الهى

كل عمل ابن آدم له إلا الصيام فإنه لي وأنا أجزي به والصيام جنة فإذا كان يوم صوم أحدكم فلا يرفث حينئذ ولا يسب⁶³ فإن سابه أحد أو قاتله فليقل إنني [أمرؤ⁶⁴] صائم والذي نفس محمد بيده لخلوف فم الصائم أطيب عند الله يوم القيامة من ريح المسك، للصائم فرحتان يفرحهما إذا أفطره حرج بقطره وإذا لقي ربه عز وجل فرح بصومه⁶⁵

58 Buradaki hadis iktibası ile ilgili metnin devamında söz konusu hadis metni müellif tarafından iki manzume arasında verilmiştir. Hadisin anlamı ve kaynağı ilgili bölümde verilmiştir. Hadis, ashtapan Ebû Ümâme'nin Hz. Peygamber'e hangi ibadeti yapması gerektiğini sorması üzerine, O'nun; "Sana orucu tavsiye ediyorum. Çünkü onun benzeri yoktur." tavsiyesini ihtiva eder.

59 "O'nun dereceleri yüksektir..." Mü'min Sûresi, 40/15.

60 "Lutfî", vezin gereği "Lutfî" şeklinde okunmuştur.

61 Şâir, manzumelerinde iktibas ve telmih yoluyla kullandığı oruç ibadeti ile ilgili bu pasajdaki hadis metinlerini İbn Arabî'nin *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*'sinden almıştır. *Fütühât-ı Mekkiyye*'nin orucun sırları ilgili kısımları için ayrıca bkz. İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye Orucun Sırları*.

62 "Ebû Ümâme anlatıyor: 'Allah Rasûlü'nün (s) yanına giderek: 'Bana, amel edeceğim bir şey tavsiye et!' dedim. Bana: 'Sana orucu tavsiye ediyorum. Çünkü onun benzeri yoktur!' dedi." Nesaî, Sıyâm, 43. Müellifin, hadis metnini aldığı kaynak için ayrıca bkz. İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemseddin (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 2/329.

63 Metinde hadisin bu kısmı, "حينئذ ولا يسب" şeklinde iken müellifin kaynak gösterdiği *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*'de "يومئذ ولا يسخب" şeklinde geçmektedir. Bkz. İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 2/329.

64 Metinde, "أمرؤ" kelimesi silinmiştir.

65 "Oruç dışında Âdemoğlunun her ameli kendinedir. Oruç ise bana ait olup mükafatını da ben veririm. Oruç bir kalkandır. Sizden biriniz oruçlu ise o gün kötü söz söylemesin ve cinsel ilişkiye de girmesin. Birisi kendisine kötü söz söyler ya da sataşır, 'Ben oruçluyum.' desin. Muhammed'in canını kudret elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, kıyamet gününde oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha hoştur. Oruçlu iken iki rahatlık bulunmaktadır. Birisi,

[130^a] **Hadîs-i dîger**

حرج مسلم عن ابى هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال اذا جاء رمضان فتحت أبواب الجنة، وغُلِّقت أبواب النار، وصُفِّدت الشياطين وزاد النسائي في كتابه ونادى منادى في كل ليلة يا طالب الخير هلمّ ويا طالب الشر امسك⁶⁶

Hediyye-i Ramazân

Mef'ûlü/mefâ'ilün/fe'ûlün

Doğdı Ramazân hilâli el-hak

Saçmaz mı dil-i 'ibâda revnak

Hak kurbetine ider işâret

Virdi bize pek büyük bişâret

Gösterdi nedir o kâbe kavseyn

Gel kurbeti bul verâ-yı kevneyn

Savm ile takarrub it Hudâ'ya

Îr nûr-ı safâ-yı Mustafâ'ya

Ma'nâ-yı sıyâm olunca rif'at

Gör anda nedir makâm-ı kurbet

[130^b] İmsâk ile de kılındı ta'bîr

Gel gayrı gönülde kılma tasvîr

Şehr-i Ramazân gelince ey cân

Ol ayda diyor Habîb-i zî-şân

Ebvâb-ı cinân-ı Hak açıldı

Eltâf-ı nihân dile saçıldı

Ebvâb-ı cehennem oldu mağlûk

Bahr-ı kereme kul oldu mağrûk

Bağlandı ne varsa hep şeyâtîn

Berk urdı 'ibâda pertev-i dîn

Bu'diyyeti atdı kurbet-i Hak

Şâd eyledi 'abdi vuslat-ı Hak

iftar vakti iftarın verdiği rahatlık, diğeri ise Allah'a kavuşma vakti geldiğinde orucun verdiği rahatlıktır." (Buhârî, Savm, 9) Hacı Ömer Lutfî'nin bu rivayetle ilgili hadis metnini aldığı kaynak için ayrıca bkz. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 2/329.

66 "Ramazan ayı geldiğinde cennet kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar zincire vurulur." (Buhârî, Savm 5; Müslim, Sıyâm, 1-5). Müellifin hadis metnini aldığı kaynak için ayrıca bkz. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 2/332.

Her bir gicesinde bir münâdî
Söyler bunu gösterir reşâdî

Ey tâlib-i hayr hayra sa'y it
Şeh-râh-ı hidâyete koşup git

Ey tâlib-i şerr o şerden imsâk
Kıl eyle bu ayda kalbini pâk

[131^a] Viridi ne büyük şeref sıyâma
Râvî oluyor Ebî İmâma

“Lâ misle lehû”⁶⁷ didi Peyamber
Hak viridi ana makâm-ı ekber

Yok misli sıyâm ile Hudâ'nın
Bu sırrı işitdi sem'-i cânın

Mislini nefiy idince Şâri'
Savm oldı likâ için metâli'

Tenzîhe gider bu na't-ı selbî
Gösterdi kula o vâf-ı Rabbi

Vicdân ile gel bu kenz-i seyre
Dinle ne diyor Ebî Hureyre

Nakl itdi bunu Buhârî Müslim
Dir Hak sözi bu hadîse Müslim

Saçdı dile gevher ü le'âli
Nazmen diyorum budur me'âli

“Küllü 'ameli'bn âdem”e bak⁶⁸
Vir kalbe sıyâm-ı Hakla revnak

67 “Ebû Ümâme anlatıyor: ‘Allah Rasûlü’nün (s) yanına giderek: ‘Bana, amel edeceğim bir şey tavsiye et!’ dedim. Bana: ‘Sana orucu tavsiye ediyorum. Çünkü onun benzeri yoktur!’ dedi.” Nesaî, Sıyâm, 43.

68 Bu mısradaki vezin aksamaktadır. Metinde iktibas yapılan hadis-i kudsînin tamamı Buhârî’de şu şekilde yer alır: “كل عمل ابن آدم له إلا الصيام؛ فإنه لي وأنا أجزي به، “وإذا كان يوم صوم أحدكم فلا يرفث، ولا يضحك، فإن سابه أحد أو قاتله فليقل: إني امرؤ صائم، والذي نفس محمد بيده لخلوف فم الصائم أطيب عند الله من ريح المسك، للصائم وإذا لقي ربه فرح بصومه، وإذا لقي ربه فرح بصومه، فرحان يفرحهما: إذا أفطر فرح، وإذا لقي ربه فرح بصومه.” (Buhârî, Savm, 9).

[131^b] Her bir ‘amel Âdem’indir ancak
Savm oldu sıfât-ı Hakk’a mülhak

“Fe innehu lî” diyince Mevlâ
Yok bir ‘amel olsun andan evlâ

Ya’nî bu sıfat Hudâ’ya mahsûs
Oldı kim bu kavî-i Hakla mansûs

Hakk’ın sıfatı bulundu kulda
Esrârını gör ‘ayân gönülde

Bak savma “cezâ benim” diyor Hak
Ağyârı atup likâyâ ir bak

Sâ’imlere savm olunca cennet
Feth oldu dimek ebvâb-ı rahmet

A’zâ-yı vikâye ile şerden
Tâ kurtulasın bugün sakardan

Bırak gıybet ile fahş-ı kelâmı
Hıfz eyle ma’âsiden sıyâmı

[132^a] Sâ’im iken olma halkı lâ’im
Oldınsa eger hakîki sâ’im

Şâyed seni seb iderse lâ’im
Rıfk ile ana di “innî sâ’im”⁶⁹

Hakkıla bak ol bu sırra âgâh
Kim kıldı beyân kasemle Allâh

Miskden daha hoş-bu oldu sûfî⁷⁰
Allâh’ına sâ’imin halûfî

Hem rûz-ı kıyâm olunca zâhir
Elbet olacak bu rîh-i tâhir

69 Hadis metninden yapılan iktibasta, “ئى” edatına eklenen mütekellim yâ’sı “innî” şeklinde okunduğunda vezin aksamaktadır, veznin aksamaması için kelime “innî” şeklinde okunmalıdır. Buna rağmen, hadis metninde karışıklığa meydan vermemek için metnin gramer bakımından doğru yazılışı tercih edilmiştir.

70 İkinci tef’ilede koku anlamındaki “bû” kelimesi, vezin gereği “bu” şeklinde okunmuştur.

Göstermededir o “ferhatânî”⁷¹

İftânla bak likâ zamânı

Şâd itdi nüzul ider me’ânî

Fıtrıla likâ bu nefis ü cânı

Nefsin ferahı degil mi iftâr

Savm ile ferah bu rûha dîdâr

[132^b] Hannân ile nânda görsen ey yâr

Var nefis ile rûha pek çok esrâr

Tahrîc idiyor hadîsi Müslim

Bulmaz mı safâ fu’âd-ı müslim

Zâhir oluyor me’âli ehle

Hakkıla bak ol hadîs-i Sehl’e

خرج مسلم عن حديث سهل ابن سعيد قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن في الجنة باباً يقال له الريان يدخل منه الصائمون يوم القيامة لا يدخل معهم غيرهم يقال ابن الصائمون فيدخلون منه فاذا دخل آخرهم اغلق فلا يدخل منه احد⁷²

Dinle ne diyor Nebiyy-i zî-şân

Kıl sen bu hadîsi cevher-i cân

Var cennet içün diyor ki bir bâb

Reyyândır adı o bâb-ı pür-tâb

Mahşer günü haşr olunca cânlar

Andan girecek oruç tutanlar

[133^a] Sâ’imlere hâs o bâb-ı reyyân

Andan giremez orucuz insân

Sâ’imler olur önünde matlûb

Kim savm ile oldı Hakk’a mahbûb

71 “Oruçlunun ferahlayıp sevineceği iki an vardır: Birisi iftar ettiği zaman, diğeri ise orucunun sevabıyla Rabbine kavuştuğu andır.” (Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 163).

72 “Cennette reyyân adı verilen bir kapı vardır ki, kıyamet günü bu kapıdan ancak oruçlular girecek, onlardan başka kimse de giremeyecektir. O vakit oruçlular nerede diye seslenilir. Bunun üzerine oruçlular bu kapıdan girerler. Onlardan en son kişi girdiğinde kapılar kapanır. Artık bundan sonra oradan hiç kimse giremez.” (Buhârî, Savm, 4; Müslim, Sıyâm, 166). Müellifin hadis metnini referans gösterdiği kaynak için ayrıca bkz. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 2/331.

Her biri gelüp girince ey cân
Sonra kapanır o bâb-ı reyyân

Reyyân olup ol bu sırra vâkîf
Savm ile irer kemâle ‘ârif

Kâmil buluyor safâ-yı dâide
Görmez o kemâli başka şeyde

Yazdı bunı sâhib-i fütuhât
Her bir sözi Hazret’in sünuhât

Hakk’ın sıfatı sıyâm olunca
Kıl savme devâm tâ ölince

Kıl savm-ı sivâ ile dili pâk
Ağyârı düşünmeden kıl imsâk

Bak Lutfi dile sıyâm-ı kalbi⁷³
Bunda göresin cemâl-i Rabb’i

[133^b] **Ramazân-ı Mağfiret-Nişâna**

Mef’ûlü/mefâ’ilün/fe’ûlün

Ey şehri-i sıyâm-ı feyz-güster
Oldın ne kadar da behcet-âver

Viridi ne şeref senin kudûmün
Var şimdi şetâreti ‘umûmun

Sen mâh-ı cemîl cân-fezâsın
Sen şehri-i celîl şevk-zâsın

Sensin o füyûz-ı Hakkı câmi‘
Her çehrede nûr-ı feyz-i lâmi‘

Ey mecma’-i cûd u lutf-ı Rahmân
Ey menba’-ı nûr-ı feyz-i Subhân

---

73 “Lutfi”, vezin gereği “Lutfi” şeklinde okunmuştur.

Tebrîk idiyor seni melekler
Takdîs idiyor seni felekler

Kılmış seni bak Cenâb-ı Hâdî
Cûd u kerem ü 'atâya bâdî

Ebvâb-ı cinân açıldı sende
Eltâf-ı nihân saçıldı sende

Envâr-ı hüdâ cihâna sârî
Enhâr-ı safâ cinâna cârî

Yetmez mi sana büyük bir 'unvân
Kim nâmene dindi şehr-i Gufrân

“es-Savmu lî”⁷⁴ kıldı kadrin a'lâ
Ecrin viriyor Cenâb-ı Mevlâ

Cûş eyledi sende bahr-ı rahmet
Kıldı bu 'ibâdı gark-ı ni'met

Hak lutf-ı 'azîmin itdi ızhâr
Her yirde melekler oldı seyyâr

Envâra donandı her menâre
Her kandili sanki mâh-pâre

Mü'minler ile tolar mesâcid
Herkes oluyor Hudâ'ya sâcid

Huffâz okıyor hemîşe Kur'ân
Envârı ider kulûbı rahşân

[134^a] Âvâz-ı latîf ü dil-nişîni

Pür-neş'e ider muvahhidîni

Her sâmi'a bahş ider ne lezzet
Vecde getirir dili bu hâlet

74 Hadis metninden yapılan iktibasta, “لِي” muttasıl mecrur zamiri “lî” şeklinde okunduğunda vezin aksamaktadır, veznin aksamaması için kelime “li” şeklinde okunmalıdır. Buna rağmen, hadis iktibasında karışıklığa meydan vermemek için metnin gramer bakımından doğru yazılışı tercih edilmiştir.

Her dilde 'ibâdete heves var
Ervâhı ihâta eyler envâr

Gark-ı nı'am olmasun mı sâ'im
Rahmet yağıyor bu ayda dâ'im

İhsân-ı 'azîm-i Hak Te'âlâ
Sardı bu cihânı hep ser-â-pâ

Çok müjde bu ümmet-i necîbe
Ümmetdir o sevgili Habîbe

Bu kevnde halîfesidir el-hak
Her demde viren serîre revnak

Binler yaşasun o Şâh-ı a'zam
Durdukça o mihr ü mâh-ı 'âlem

Ramazân Hediyesi

Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (fa'lün)

Ramazân geldi bugün savm ile imsâk eyle
Rûhun iftâra şitâb ile ferahnâk eyle

Açılır şimdi sana mâ'ide-i rûhânî
Nedir ol mâ'idenin lezzetin idrâk eyle

Nûr-ı zikr ile gözüm çeşm-i basîret açılır
Perde-i gafleti dilden çekerek çâk eyle

[134^b] Oku Kur'ân'ını bak Hakla tekellümde bulun
Nûr-ı Yezdân ile çeşm-i dili [i]drâk eyle

Gazabu'llâhı düşün âyet-i tahvîfinden
Havf u haşyet ile dü-çeşmini nemnâk eyle

O büyük rahmetini gösteren âyâtından
Fazlını istemege şevk ile çâlâk eyle

Dâr-ı dünyâda sakın çıkma reh-i takvâdan
Haşrde kendini ol hâl ile bî-bâk eyle

Savm ile buldı bulan mertebe-i 'ulyâyı
Sen de bak savmını bir süllem-i eflâk eyle

'Arş-ı a'lâya 'urûc itmege kasdın var ise
Bul tevâzu'la şeref meskenini hâk eyle

Ka'r-ı deryâda bulur dürr-i semîni gavvâs
Virme hiç nefesine kıymet onı hâşâk eyle⁷⁵

Olmasun sût-i havâtırla mülevves fikrin
A gözüüm savmile beyt-i dilini pâk eyle

[135^a] “Ene eczî”⁷⁶ didi Hak anla bu remzin ey cân
Vuslatı zahm-ı dil-i firkate tiryâk eyle

Kendini devlet-i bâkî için ey Lutfi bugün⁷⁷
Bende-i pâdişeh-i kişver-i levlâk eyle

Fî 1 Ramazân sene 1345

İftâr Hissiyâtı - Nûr-ı 'aynım Mustafâ Nûrî'ye

Mef'ûlü / fâ'ilâtün / mef'ûlü / fâ'ilâtün

Olmaz mı kalb ü câna feyz-i nisâr-ı iftâr
Ehl-i sıyâmı kıldı pek behredâr-ı iftâr

Teslîm-i Hakk'a kıldı hâl-i sıyâmı sâ'im
Bu demde eylemez mi pek bahtiyâr-ı iftâr

Hoş eyledi tesâdüf bu mevsim-i güzîne
Pür-zevk ü pür-safâdır vakt-i bahâr-ı iftâr

Yâ Rab nedir bu neş'e bu neş'e-i îlâhî
Parlar gönülde nûr-ı şevk ü mesâr-ı iftâr

Bir mâ'ide açınca zevk-i cinânı câna
Gösterdi nûr-ı Hakla pek âşikâr-ı iftâr

75 “Hîç”, metinde vezin gereği “hiç” şeklinde okunmuştur.

76 “كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ لَهُ إِلَّا الصَّيَامَ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أُجْزِي بِهِ” “Âdemoğlunun oruç dışında her ameli kendisi içindir. Oruç benim içindir, onun mükâfatını da ben vereceğim.” (Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 163).

77 “Lutfi”, vezin gereği “Lutfi” şeklinde okunmuştur.

[135^b] Vakt-i gurûb içinde bir başka hâl vardır
Seyr it kuruldı bezm-i dâru'l-karâr-ı iftâr

Gel vuslata şitâb it ta'cîli sünnet oldı
Bak sofrâ-i keremdir hoş yâd-gâr-ı iftâr

Bu ân-ı bî-müdânî hisden bulunma gâfil
Seyr it safâ-yı rûhı ol hûş-yâr-ı iftâr

Hakk'ın tecelli itsün fâtırla feyz-i tâmı
Kılsun derûn-ı dilden ref'-i gubâr-ı iftâr

Sâ'implere bu demde gösterdi "ferhatâni"⁷⁸
'Uşşâka rû-nümâdır ruhsâr-ı yâr-ı iftâr

Toplandı bir zamânda nefis ile cân gıdâsı
Çeşm-i dile göründi pek dil-şikâr-ı iftâr

Hengâm-ı fer-fezâdır bu demde sâ'imînin
Pîşinde cilve-gerdir bu şûh-vâr-ı iftâr

Rûhâni zevki duysun şimdi oruç tutanlar
Hak ile oldı halka pek feyz-bâr-ı iftâr

Bu ân-ı pür-safâda pür-zevk olunca sâ'im
Gaşy itmesün mi kalbin hâl ü şî'âr-ı iftâr

[136^a] Her ânına zamânın şehri-i sıyâm içinde
Tercîh idildi hâl-i pür-iftihâr-ı iftâr

Gökde melekler olmuş müstağfirîn-i sıyâm
Ehl-i sıyâma virsün şevk intizâr-ı iftâr

Mazhar bu demde oldı kul baht-ı câvidâna
Bu tâlî'-i güzindir bir ber-güzâr-ı iftâr

Sâ'imleri alınca Lutfi Cenâb-ı Fâtır
Elbet olur gönülde pür-i'tibâr-ı iftâr

78 "Oruçlunun ferahlayıp sevineceği iki an vardır: Birisi iftar ettiği zaman, diğeri ise orucunun sevabıyla Rabbine kavuştuğu andır." (Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 163).

Leyle-i Kadre Hitâb

Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (fa'lün)

Ne şeref-bârsın ey leyle-i kadr-i zî-şân
Gark-ı nûr oldı cihân indi semâdan Kur'ân

Didi Hak sevgili peygamberine "mâ edrâk"⁷⁹
Nice idrâk idebilsün seni 'akl-ı insân

Çünkü bin mâhdan efdalsın eyâ mihr-i cihân
Nûr-ı Hak sendedir ol şa'ş'a-i feyz-efşân

Şanlı bir 'ömr-i tabi'îye bedel oldun sen
Nice tebcîle şitâb itmesün ehl-i îmân

[136^b] Hep meleklerle iner Hazret-i Cibrîl bile
Kasr-ı firdevse döner sâha-i pehnâ-yı cihân

Matla'-ı fecre kadar mahz-ı selâmet sensin
Kıldı Allah seni gencîne-i lutf u ihsân

Sensin esrâr-ı 'amâ dinse degil mi şâyân
Sendedir hilkat-ı esbâb-ı şu'ûn-ı ekvân

Pertev-i rahmet ile bârika-i feyzinden
Küre-i rû-yı zemîndir bize gülzâr-ı cinân

En büyük lutfuna mazhar seni kılmış Allâh
Nûr-ı feyzinle tolar kalb-i 'ibâd-ı Rahmân

İnkişâf eylese nûrun görünür bî-şübhe
Sana nisbetle sönük mihr ile mâh-ı tâban

İntizâr eyliyorum bâr-gehi lutfundan
Dilerim görmege ben sendeki envârı 'ayân

Göster envâr-ı safâ-bârını Lutfî görsün
Ey şeb-i [tîre] bülend-ahter u nûr-ı Yezdân

79 "Bilir misin nedir Kadir gecesi?" (Kadir Sûresi, 97/2)

[137^a] **Şeb-i Kadr-i Şeref-bahş-ı Celîle**

Mef'ûlü / mefâ'ilün / fe'ûlün

Ey leyle-i kadr kadr ü şânın
Tevkîrine hep sebeb cihânın

Eltâf-ı Hudâ cihâna vâsıl
Kur'ân-ı 'azîm sende nâzil

Kudsiyyene ne 'ulvî burhân
Burhân-ı celîlin oldı Kur'ân

Gördün bize ol kitâb-ı ekber
Vasf-ı şeref-i 'azîmin eyler

Bin şehre bedelsin ey şeb-i sûr
Tasvîr olunur mı 'âlem-i nûr

Hep sende nüzul iden melekler
Rahmetle bütün 'ibâdı bekler

Feyzin oluyor gumûma sârî
Tâ matla'-ı fecr olunca cârî

Kim Hakk'a tevbe itse nâ-gâh
Rahmet idiyor o anda Allâh

Ey şeb ne kadar sa'âdetin var
Senden saçılır cihâna envâr

Sen mecma'-ı nûrsun ki el-hak
Sensin viren ehl-i kalbe revnak

Bak sendeki nûr-ı feyz-i Mevlâ
Sardı bu cihânı hep ser-â-pâ

Pertev-i dile saçdı mihr-i vahdet
Senden görünür safâ-yı cennet

Ey şeb ne kadar ferah-fezâsın
Pür-şevk ü şetâret ü safâsın

İftâr-ı cihâna feyz saçdın
Ebvâb-ı cinânı sen mi açdın

Ol feyz-i Hudâecessüm itmiş
Bir 'âlem-i nûr teressüm itmiş

اورديم

nûr-ı Hakk'a gamsın⁸⁰

Nûrunla kalır mı nûrî şemsin

[137^b] Eşbâh o nûr içinde pûyân

Ervâh sürûr içinde hayrân

Bilmem bu ne feyz-i bihterîndir
Vecd-âver-i kalb-i mü'minîndir

Bir böyle şebe diyor ki vicdân
Olsun nice bin sabâh kurbân

Yâ Rab ne büyük bu lutf u ihsân
Rahmet yağıyor kulûba her ân

Bir leyl-i şeref-celîle kıldın
Gufrâna onı vesîle kıldın

Mü'minlere bâ'is-i sa'âdet
Mücrimlere bâdî'-i selâmet

Lutf u keremin cihâna sârî
Feyz-i ni'amın cinâna cârî

Yâ Rabb bi-kadri hâzihi'l-leyl
Ber-dil me-nümây dehşetü'l-veyl

Yâ Rabb be-lutf-ı feyz-nâket

برسن

bi-nümây cemâl-i pâket⁸¹

⁸⁰ Bu mısra; "Odur (?) yem-i nûr-ı Hakk'a gamsın" ya da " (?) dürr-i yem-i nûr-ı Hak'ka gamsın" şeklinde okunabilir. Ancak imlâ ve anlam açısından ilk iki tefile problemlidir.

⁸¹ Mısra başındaki kelime, "barz" ya da "be-radd" şeklinde okunabilmektedir.

Vedâ'-ı Şehr-i Gufrân

Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

El-vedâ' ey mâh-ı zî-şân el-vedâ'
El-vedâ' ey şehr-i ihsân el-vedâ'
El-vedâ' ey kenz-i Rahmân el-vedâ'
El-vedâ' ey peyk-i Yezdân el-vedâ'
El-vedâ' ey şehr-i gufrân el-vedâ'

[138^a] Kenz-i ihsândın eyâ şehr-i sıyâm

Gösterirdin sâ'imîne feyz-i tâm
Sende vardı hoş sıyâm ile kıyâm
Hak seni on bir aya kıldı imâm
El-vedâ' ey mâh-ı zî-şân el-vedâ'

Sende açılmışdı ebvâb-ı cinân
Sende yüz gösterdi hayrât-ı hisân
Sende bulmuşdı safâ-yı câvidân
Firkatinden sâ'imîn itsün figân
El-vedâ' ey şehr-i ihsân el-vedâ'

Sensin el-hak sen bize kenzü'l-'atâ
Sende vardı sâ'ime hüsn-i likâ
Ol likâdan cân olurdu pür-safâ
Âh kim olduk o devletden cüdâ
El-vedâ' ey kenz-i Rahmân el-vedâ'

[138^b] Yok idi mislin senin ey yâr-ı cân

Gark iderdin kalb-i nura ân-be-ân
Mîhr-i feyzindi kulûbe mihr-bân
Hasretinden yandı diller el-amân
El-vedâ' ey peyk-i Yezdân el-vedâ'

Kılmadık râzî seni vâ veylenâ
Kadrini biz bilmedik vâ hasretâ
Ayrılıp gitdin bugün vâ firkatâ
Firkatinden kaddimiz oldu dü-tâ
El-vedâ' ey şehr-i gufrân el-vedâ'

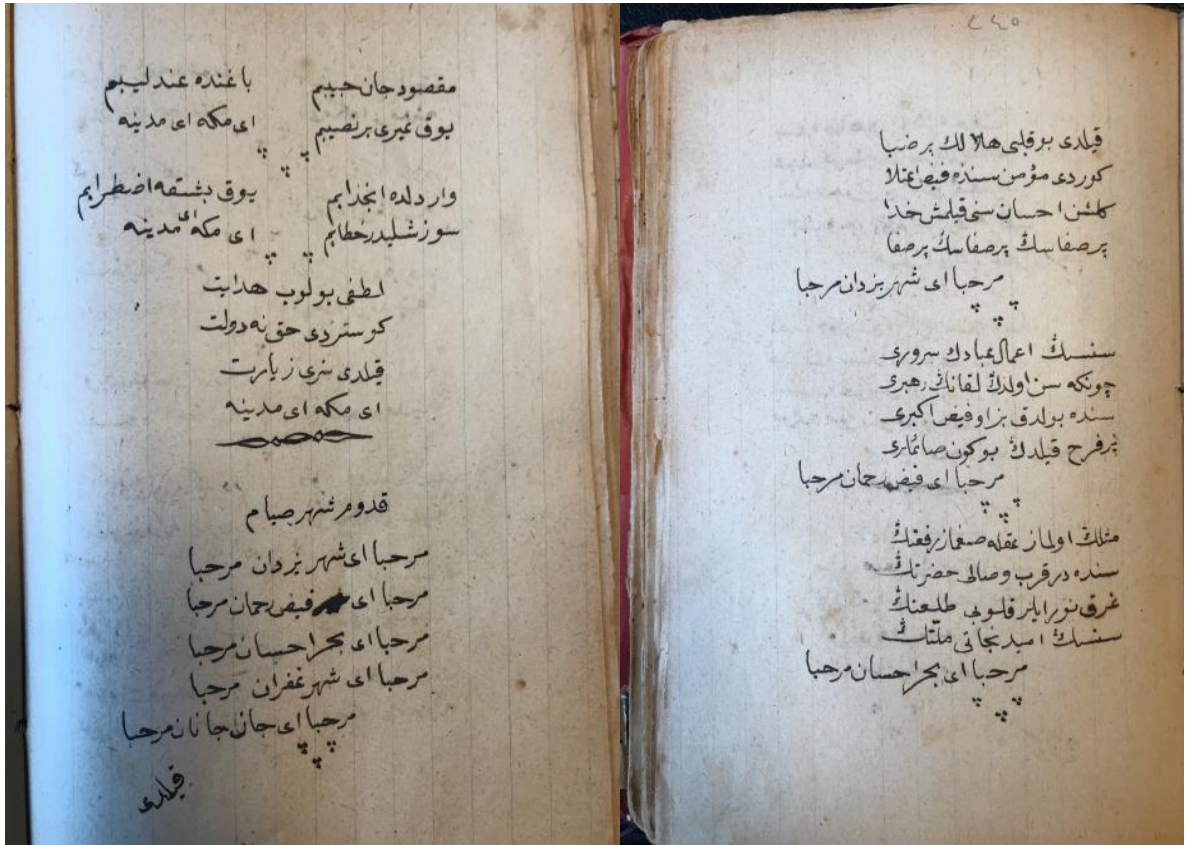
Sonuç

Edebiyatımızda dinî kavramların yerleşip gelişmesinde büyük rolü olan Ramazaniyeler, dinî-tasavvufî amaçla kaleme alındıklarından sade bir dille telif edilmişlerdir. XIX. asrın ikinci yarısı ile XX. asrın başlarını idrak eden Prizrenli Hacı Ömer Lutffî'nin dinî konulu şiirleri arasında bulunan Ramazaniyesi on bir manzumeden müteşekkildir. Başında ve sonunda birer müzdevic muhammes ile çerçevelenen eserde; iki muhammes, üç mesnevi, beş gazel ve bir adet de murabba nazım biçiminde manzume yer alır.

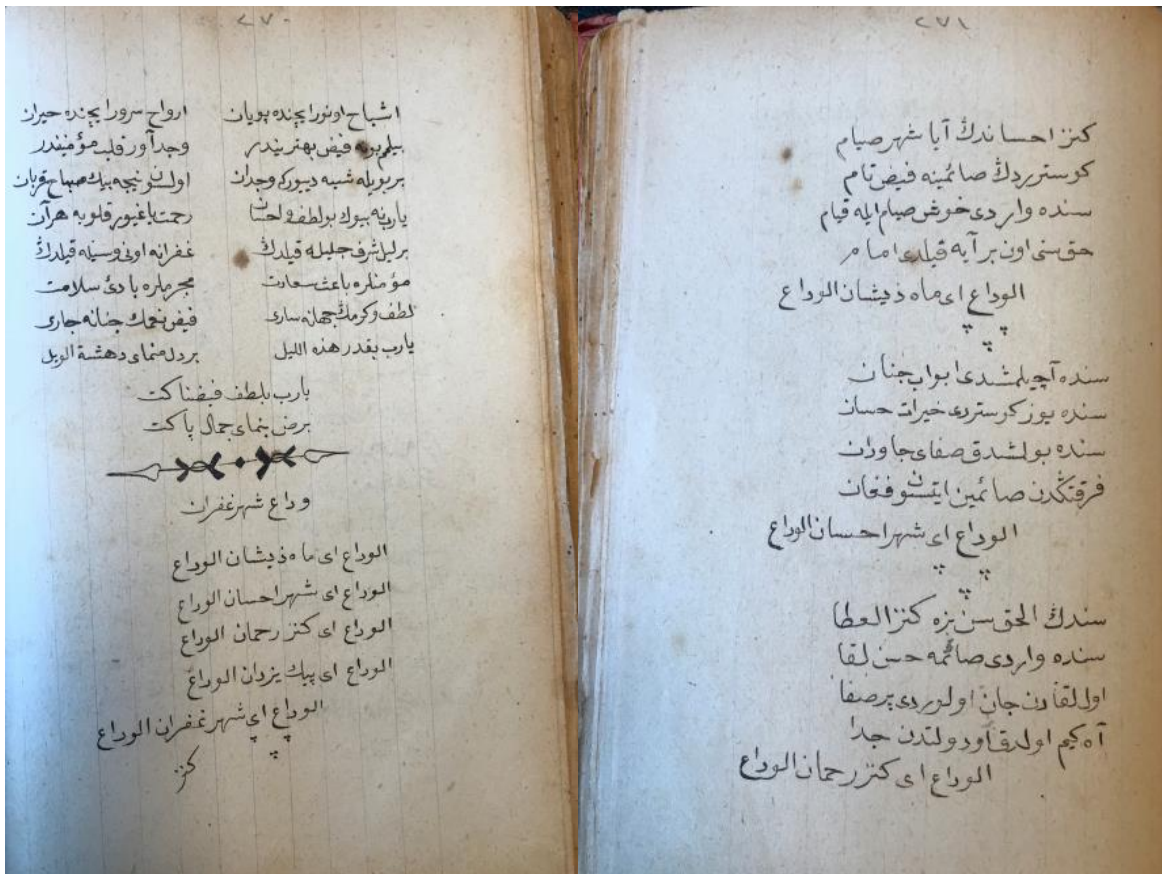
Ramazan ayının coşkusu işleyen şâirin manzumeleri, konusu gereği dinî-tasavvufî ağırlıklıdır. Eserde, ayet ve hadis iktibasları sıklıkla kullanılmış, metin içerisinde yapılan iktibas ve telmihlerin yanı sıra iki manzume arasında oruçla doğrudan ilgili hadislerin metinleri verilmiştir. Hacı Ömer Lutffî, Ramazaniyesindeki şiirlerini ilmî ve tasavvufî kişiliğini yansıtan bir tarz ile oluşturmuştur. Müellif, sosyal hayatı kuşatan bir ibadet olduğu kadar insanın ruhunu, iç âlemini de inşa eden bir ibadet anlayışından hareketle orucun, nefis terbiyesi ve ruh tasfiyesindeki önem ve tesirini şiirlerinin ana konusu haline getirmiştir. Bu bakımdan eserde, orucun vücubiyeti ve rükünlerinden ziyade insanı inşa ve ihya eden yönü işlenmiştir. Dolayısıyla Hacı Ömer Lutffî'nin Ramazaniyesi, kültürel ve folklorik bir eser olmayıp tamamıyla dinî-tasavvufî kelime ve mazmunlarla örülüdür. Kemâle ermenin ve rızaya kavuşmanın yollarını dilin imkânlarını kullanarak işleyen şiirlerde, Ramazan ayına mahsus mazmun ve kavramlar sıklıkla kullanılmıştır. Ramazan medeniyet ve edebiyatı içerisinde değerlendirilebilecek bu kelime ve terkipler; şehri Ramazan, şehri gufrân, şehri sıyâm, mâh-ı gufrân, kenz-i Rahmân, savm-ı sivâ, mâh-ı zî-şân, peyk-i Yezdân ve kudüm-ı şehri sıyâm şeklinde sıralanabilir.

Ek

Prizrenli Hacı Ömer Lutfi'nin Ramazaniye'sinin "Kudüm-ı şehri siyâm" başlıklı ilk manzumesinin baş tarafı. (vr. 124b-125a)

Prizrenli Hacı Ömer Lutfi'nin Ramazaniye'sinin "Vedâ-ı şehri gufrân" başlıklı son manzumesinin bir kısmının görüntüsü. (vr. 137b-138a)

Kaynakça | References

- Abdülkerim Kuşeyrî. *Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ibâs*. 2 Cilt. Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî., ts.
- Aksoy, Hasan. "Mevlid Külliyyatı Klasik Dönem". *Şemseddin Sivasî ve Mevlidi*. ed. Mehmet Akkuş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hücvîrî. *Keşfu'l Mahcûb*. thk. Es'ad Abdülhâdî Kandil. I-II Cilt. Kahire: el Meclisi'l Â'la li's-Sekâfe, 2007.
- Atik, Hikmet. "Mevlid Külliyyatı Tanzimat'tan Günümüze". *Yusuf Sami Efendi ve Mevlidi*. ed. Bilal Kemikli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî. *Şuabü'l-îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Cengiz, Veysi - Akkaya, Veysel. "Tasavvufî Açından Bir İbadet Olarak Oruç". *Tasavvufîlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 48 (2021), 95-115.
- Ceyhan, Adem. "Mevlid Külliyyatı Tanzimat'tan Günümüze". *Ahmed İzzet Paşa ve Mevlidi*. ed. Bilal Kemikli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Cunbur, Müjgan. "Ramazan Ayı ve Edebiyatımız". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Ramazan Özel Sayısı)* 4/1-2 (1965), 26-32.
- Çelebioğlu, Âmil. "Edebiyatımızda Ramazan". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- Çelebioğlu, Âmil. *Ramazannâme*. İstanbul: Tercüman, ts.
- Daryal, Ali Murat. "Ramazan Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 9/100-101 (ts.), 287-299.
- Dursunoğlu, Halit. "Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 22 (2003), 9-29.
- Ekinci, Ramazan. "Mevlid Külliyyatı Tanzimat'tan Günümüze". *Diyanet İşleri Başkanlığı İbrahim Re'fet ve Mevlidi*. ed. Bilal Kemikli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Erginli, Zafer - ve diğerleri. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Ertan, Mehmet Emin. *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*. Trakya Üniversitesi, 1995.
- Eşrefoğlu Rûmî. *Eşrefoğlu Abdullah Rûmî Divan-ı İlahiyât*. thk. Mustafa Tatcı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Ramazan Geldi Hoş Geldi*. Kevser Yayınları, 2011.
- Hafız, Nimetullah. "Hacı Ömer Lütfü'nün Tarihi Eserleri". *VIII. Türk Tarih Kongresi*. 2/1215-1222. Ankara, 1981.
- Hafız, Nimetullah. *Ömer Lütfî Tevârih*. Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017.
- Hafız, Tacida. *Hacı Ömer Lütfî, Eserlerinden Seçmeler*. Priştine: Tan Yayınları, 1993.
- Hafız, Tacida. "Hadži Omer Lutfi Paçarizi i njegova uloga u širenju socijalističkih ideja na Kosovu". *Glasnik Muzeja Kosova XIII-XIV* (1984), 245-274.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- İbn Arabî. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. thk. Ahmed Şemseddin. 9 Cilt. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Arabî. *Fütûhât-ı Mekkiyye Orucun Sırları*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-mizân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1422.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Baskı., 1424.
- Karahan, Abdülkadir. "Ramazan Edebiyatı ve Ramazaniyeler". *Diyanet Dergisi* 26/2 (1990), 95-100.
- Keleş, Reyhan. "Divan Şiirinde Ramazan Ayı ile İlgili Kavramlar". *Ramazan ve Oruç*. ed. Fahrettin Altun vd. 371-385. İstanbul: Ümraniye Belediyesi, 2015.
- Kemikli, Bilal. "Mevlid Külliyyatı Süleyman Çelebi Vesîletü'n-Necât ve Tercümeleri". *Süleyman Çelebi ve Vesîletü'n-Necât*. ed. Bilal Kemikli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Kemikli, Bilal. *Ramazan Güzellemleri*. İstanbul: Sufi Kitap, 2021.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Kûtu'l-Kulûb Fi Muameleti'l-Mahub ve Vasfu Tariki'l-Mürîd lâ Makâmî't-Tevhid*. çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi. 4 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.
- Nuri, Mustafa. *Ramazan Risalesi*. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1339.
- Öksüz, Yılmaz. "Şeyh Hâlid Divan'ında Gönül Tasavvuru". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/2 (2017), 251-265.
- Özalp, N. Ahmet. *Bilgellikler Divanı*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Pekolcay, Necla. "İslâmî Türk Edebiyatında Ramazan İçin Yazılmış Mısralar". *İslam Medeniyeti* 16 (1968).
- Prizrenli Hacı Ömer Lutffî. *Erkân-ı Hac ve İlham-ı Kâbe*. haz. Hasan Fehmi Kumanlıoğlu. İzmir: Hasan Fehmi Yayınları, 1976.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İkdâm Matbaası, 1317.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984.
- Ulupınar, Hamide. *Ahmet Zerruk Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2017.

- Uzun, Mustafa. "Ramazâniyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/439-440. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ramazaniyye--edebiyat>
- Ünver, A. Süheyl. "Ramazan Medeniyeti". *Diyanet İşleri Reislîği 1960 Yıllığı*, 21-25.
- Virmiča, Raif. *Hacı Ömer Lütîfi Hayatı, Divanı ve Diğer Eserleri*. Prizren-Kosova: Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, 2021.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Meali (Tıpkıbasım)*. 13 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Yekbaş, Hakan. "Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 6 (Yaz 2012), 173-230.
- Yıldız, Alim. *Şiirin Gölgesinde*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- Yüksel, Sedit. "Eski Edebiyatımızda Ramazan". *Türkoloji Dergisi* VII/1 (1977), 35-39.
- Zubçeviç-Hafız, Tacida. *Ömer Lütîfi Divanı*. Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002.